

‘En ze begon te vertellen.’

Een vergelijkende studie naar de totstandkoming van de representatie
van de njai in *Rubber* en *Aarde der mensen*

Bachelorscriptie ‘Postkolonialisme en Gender’

W.M.H.W. Janssen
3839362
Faculteit Geesteswetenschappen
Nederlandse Taal en Cultuur
Universiteit Utrecht
Begeleider: Laurens Ham
Juni 2014

Samenvatting

Romans hebben de kracht onbewust een ideologie over te dragen op de lezer. Deze ideologie is soms moeilijk aan te wijzen. Volgens onderzoeker Maaïke Meijer speelt representatie een grote rol bij de vorming van een ideologie. Om de werking van deze ideologie zichtbaar te maken, stel ik mijzelf de vraag hoe de representatie van de njai tot stand komt in *Rubber* van Madelon Székely-Lulofs en *Aarde der mensen* van Pramoedya Ananta Toer.

Om deze vraag te beantwoorden kijk ik om te beginnen naar de vertelsituatie, de focalisatie en het gebruik van de indirecte rede in de romans. Deze aspecten van de tekst tonen wie daadwerkelijk aan het woord is in de romans en wiens visie je als lezer te zien krijgt. In het tweede deel van de analyse onderzoek ik hoe de karakterisering van de njais tot stand komen in de romans. Hierdoor zien we op welke manier de njai haar - ondergeschikte - positie verkrijgt.

Deze analyses tonen dat focalisatie een grote rol heeft bij de representatie van de njai. In *Rubber* krijgt de njai weinig focalisatie en is ze voortdurend het gefocaliseerde object wat haar een ondergeschikte positie geeft. Een ander belangrijk punt bij de totstandkoming van de representatie van de njai zijn de binaire opposities. De njai-figuur wordt in beide romans op het gebied van gender, etniciteit en klasse tegenover een tegengesteld figuur geplaatst, waardoor de njai wordt gedefinieerd. Zo wordt de ondergeschiktheid van Njai Ontosoroh in *Aarde der mensen* benadrukt door de macht die de westerse man nog steeds op haar uitoefent, ondanks haar ogenschijnlijke onafhankelijkheid. De njais in *Rubber* worden continu tegenover de vrije westerse vrouw geplaatst, wat het afhankelijke en onderdanige karakter van de njais benadrukt.

Een vergelijking van deze twee werken laat zien dat de positie van de njai in beide romans hetzelfde is: ondergeschikt. De representatie van de njai vertoont zowel overeenkomsten als verschillen. In beide werken komt definiëring tot stand door middel van binaire opposities, maar toch speelt de njai in beide werken een totaal andere rol. In *Rubber* sluipt de ideologie de tekst in, waar zij in *Aarde der mensen* openlijk uitgedragen wordt. De njai in *Aarde der mensen* lijkt in eerste instantie onafhankelijk en machtig, maar het einde van roman toont dat ook zij een ondergeschikte positie heeft. Hoewel de njais in deze romans een totaal verschillende plaats innemen en de representatie van de njai op verschillende manieren tot stand komt, is het resultaat hetzelfde: de njai is ondergeschikt.

Voorwoord

Gedurende mijn studie Nederlandse Taal en Cultuur ben ik steeds meer interesse gaan ontwikkelen voor de moderne Nederlandse literatuur. ‘Het pak van Sjaalman’ was dan ook een cursus waar ik mij volledig op mijn plek voelde. Door deze cursus wilde ik mijn eindwerkstuk gaan schrijven binnen het thema van postkolonialisme. Toen er werd aangekondigd dat ik mijn scriptie binnen een project zou gaan schrijven, was ik sceptisch, maar dat veranderde snel toen ik ontdekte dat het project ‘postkolonialisme en gender’ bestond. Met goede moed begon ik aan een leeslijst die aansloot bij dit thema. Een lijst die mijn enthousiasme over het onderwerp alleen maar versterkte, maar ook een lijst waardoor ik inzag dat het onderwerp breder was dan ik aanvankelijk dacht. Gelukkig kwamen er tijdens het lezen van de onderzoeken veel vragen in mij op, waardoor ik toch in de gelegenheid was een specifieke onderzoeksvraag te formuleren.

Speciale dank gaat uit naar mijn begeleider Laurens Ham, voor de uitstekende begeleiding in het afgelopen blok. Hij maakte regelmatig tijd om mijn stukken te lezen en mij van zinvol advies te voorzien. Ook wil ik mijn moeder, Ineke, en mijn vriend, Faust, bedanken voor het redigeren van deze scriptie.

Wieteke Janssen

Utrecht, juni 2014

Inhoudsopgave

Inleiding	8
1. Theorie en methode	10
1.1. Theoretische achtergrond	10
1.2. Stand van zaken binnen het onderzoek	14
1.3. Methodologisch kader	17
2. Rubber	22
2.1. Rubber	22
2.2. Wie spreekt in <i>Rubber</i> ?	23
2.3. De karakterisering van de njai	29
3. Aarde der mensen	37
3.1. Aarde der mensen	37
3.2. Wie spreekt in <i>Aarde der mensen</i> ?	37
3.3. De karakterisering van de njai	43
4. Vergelijkende analyse	51
5. Besluit	55
Literatuur	57

Inleiding

‘En die meid van me, die wil terug naar d’r eige land... Ik weet het niet, jô, maar je raak gewend an zoo’n meubel!’ (Lulofs, 1992, p.335). Dit citaat uit *Rubber* (1931) trekt direct mijn aandacht. Een Nederlandse man spreekt hier zijn gevoelens uit over zijn concubine, wat in Nederlands-Indië een ‘njai’ heette. Het verbaast mij dat een uitspraak zowel een positieve als negatieve lading kan hebben. De man is duidelijk gehecht geraakt aan de njai en wil haar niet kwijt, maar tegelijkertijd wordt ze gelijkgesteld aan een meubel, wat in mijn ogen toch echt geen compliment is. Het is voor mij direct duidelijk dat hier sprake is van een machtspositie tussen de man en zijn njai, maar de positieve lading van de uitspraak kan ik niet direct verklaren. De roman blijkt vol te staan met deze, in mijn ogen, tegenstrijdige uitspraken. Niet alleen de tegenstrijdige uitspraken komen naar voren, maar de hiërarchie tussen verschillende personages zelf vind ik ook opvallend. In de roman staan veel positieve uitspraken over njais, terwijl ik haar toch als ondergeschikt personage ervaar. Ik vraag mij af hoe een personage, zoals een njai, een bepaalde positie verwerft in een boek, zonder dat je daar als lezer bewust van bent. Het lijkt mij erg interessant om hiervoor niet alleen *Rubber* te bekijken, maar hier ook een andere roman tegenover te plaatsen, waarin de njai ook een rol speelt. In dit onderzoek staat de vraag centraal: Hoe komt de representatie van de njai tot stand in *Rubber* van Madelon Székely-Lulofs en *Aarde der mensen* van Pramoedya Ananta Toer?

Mijn leeslijst, die in het teken stond van gender en postkolonialisatie, bood mij veel handvatten om mij verder te kunnen oriënteren binnen dit thema. Deze lijst liet mij echter ook zien dat een dergelijke vraag niet zomaar te beantwoorden is. Tijdens het bestuderen van de onderzoeken van de leeslijst ontdekte ik dat de weergave van een ideologie binnen een roman een resultaat is van verschillende factoren, die met elkaar in verband staan.

Het onderzoeksveld van postkolonialisme is een veld met oneindig veel mogelijkheden en invalshoeken. Om diep op de stof in te kunnen gaan, concentreer ik mij dan ook op de tekstuele aspecten van de roman. Daarnaast vergelijk ik twee romans met elkaar, zodat ik een beeld krijg van de overeenkomsten en de verschillen.

Om te beginnen geef ik in ‘Theorie en methode’ een overzicht van de belangrijkste onderzoeken waar ik mijn analyse op baseer. Daarnaast beschrijf ik de huidige stand van zaken binnen het onderzoeksveld en schets ik mijn methodologisch kader. De eerste analyse behandelt *Rubber*, waarbij ik eerst kijk naar de vertellerspositie en vervolgens de karakterisering van de njai analyseer. De tweede analyse heeft dezelfde opzet, maar hier staat *Aarde der mensen* centraal. Het onderzoek eindigt met een vergelijkend hoofdstuk, waarin ik

de twee analyses tegenover elkaar plaats en ik antwoord geef op de onderzoeksvraag. Ik hoop hiermee een duidelijk beeld te schetsen van hoe de representatie van de njai tot stand komt in *Rubber en Aarde der mensen*.

1. Theorie en methode

1.1 Theoretische achtergrond

In dit onderzoek ga ik na hoe de representatie van de njai tot stand komt in *Rubber* van Madelon Székely-Lulofs en *Aarde der mensen* van Pramoedya Ananta Toer. Mijn onderzoek valt binnen het onderzoekskader van gender en postkolonialisme. Om een goede basis te leggen voor mijn onderzoek, zal ik hier de werken en theorieën waar ik mij op baseer introduceren.

Postkolonialisme

In *Het leven van teksten* geeft Brillenburg Wurth aan dat ‘postkolonialisme’ een problematisch begrip is. Het problematische is dat het op een tijdsaanduiding lijkt van de periode ná de koloniale periode. Brillenburg Wurth vraagt zich af of er wel een einde is gekomen aan de koloniale periode of dat er een relatie is tussen de machtsverschillen in de wereld en het Oosten tegenover het Westen (Brillenburg Wurth & Rigney, 2008, p.368). In *Het leven van teksten* wordt het begrip postkoloniaal dan ook gebruikt ‘voor een toestand die niet ná het kolonialisme komt, maar voor een complexe (en vaak kritische) verhouding ten opzichte van de koloniale situatie in het heden en het verleden’ (Brillenburg Wurth & Rigney, 2008, p.368). Op basis hiervan stelt ze dan ook dat zowel koloniale teksten als postkoloniale teksten postkoloniaal kunnen zijn. Het betreft hier het karakter van de tekst en niet de plaatsing van de tekst in de tijd. Deze definitie van postkolonialisme zal ik in dit onderzoek ook hanteren.

Edward Said doet veel onderzoek naar postkoloniale teksten. Verschillende werken van Said geven een duidelijke kritiek op de westerse perceptie van het Oosten. In *Orientalism* (1978) geeft Said aan dat de Oriënt gebruikt wordt als tegenhanger van het Westen, zodat het Westen zichzelf hierdoor kan definiëren. Wanneer de Oriënt wordt beschreven als exotisch, dierlijk, seksueel en onbeschaafd, zorgt dit ervoor dat de beschaafdheid, rationaliteit en intelligentie van het Westen naar voren komt. Said geeft in *Orientalism* verschillende definities van de term ‘Oriëntalisme’. Deze definities zijn volgens hem ‘interdependent’, ze hangen met elkaar samen. Oriëntalisme is volgens Said: ‘a style of thought based upon an ontological and epistemological distinction made between ‘the Orient’ and (most of the time) the ‘occident’.’ (Said, 1987, p.2). Het Oosten en het Westen worden dus continu tegenover elkaar geplaatst. Door middel van kunst, en specifiek literatuur, kunnen deze visies maatschappelijk in stand worden gehouden.

In *Cultuur en Imperialisme* (1993) kijkt Said naar de samenkomst van deze twee tegenpolen in de tijd van het imperialisme. Said bekijkt in dit werk de koloniale machtsverhoudingen aan de hand van verschillende literaire werken. Zoals we straks bij Meijer zien, is literatuur een goede manier om culturele verschillen te onderzoeken. Said analyseert in *Cultuur en Imperialisme* de vertelsituatie van een werk. Hij wil op die manier uitvinden wat er achter een werk schuilt. Hoe komt de representatie van de Oriënt tot stand? En welke rol speelt de vertelinstantie hierin? In *Heart of Darkness* van Conrad wordt het verhaal bijvoorbeeld verteld door een westerling. Hierdoor kan er een gekleurde situatie ontstaan, omdat er slechts één kant van het verhaal wordt belicht, de kant van de overheersers. Ook ontdekt Said dat de vorm van het verhaal twee lezingen toelaat. Deze lezingen resulteren in twee verschillende interpretaties. De eerste interpretatie staat een lezing toe waarin het imperialisme niet wordt tegengewerkt en dus de kans krijgt om te groeien, terwijl de tweede interpretatie de onmacht van het imperialisme weergeeft. Imperialisme is volgens de hoofdpersoon van het boek niet per definitie goed, maar er is geen alternatief (Said, 1993, p.54). Said bekijkt dus door middel van de structuur en de vertelsituatie hoe de representatie van de koloniale situatie tot stand komt in *Heart of Darkness*.

Representatie

Zoals we bij Saïd zagen, neemt representatie een centrale plek in binnen de postkolonialistische studie. Voor een antwoord op de vraag hoe de representatie van de njai tot stand komt, is het belangrijk om een definitie te geven van het begrip ‘representatie’. Voor mijn onderzoek maak ik gebruik van de definitie van Maaike Meijer, die zij geeft in *In tekst gevat* (1996). De betekenis van representatie die Meijer hanteert is een ‘uitbeelding, weergave, voorstelling in taal of beeld’ (Meijer, 1996, p. 6). Representatie verschilt van het ‘teken’, omdat er bij representatie een interpretator vereist is. Een belangrijke toevoeging hierbij is dat de kracht van representatie de vanzelfsprekendheid ervan is. Elementen van een tekst of beeld worden op zo’n manier weergegeven dat de ideologie erachter als vanzelfsprekend wordt ervaren. Meijer geeft aan dat de representatie van sekse op zo’n manier naar voren komt, dat het op een ‘natuurlijke’ manier wordt overgebracht op de lezer. Een ideologie wordt op deze manier als zo vanzelfsprekend ervaren, dat bij veel analyses niet wordt gekeken naar de totstandkoming van deze ‘cultuuruitingen’. ‘Sekse is als een kracht, die elke tekst van binnenuit bestuurt.’ (Meijer, 1996, p.2).

Naast sekse sluipen ook opvattingen over bijvoorbeeld klasse en etniciteit de tekst in. Het is belangrijk om te analyseren hoe dergelijke ideologieën, die als vanzelfsprekend ervaren

worden binnen de tekst, tot stand komen. Meijer onderzoekt de totstandkoming van deze ideologieën door verschillende thema's in kunstvormen te bekijken aan de hand van verschillende soorten analyses, waaronder de feministische cultuuranalyse, structuralistische analyse, deconstructie en narratologie. Representatie is hier dus niet slechts een afspiegeling van de werkelijkheid. De ideologieën die de lezer op natuurlijke wijze tot zich neemt, staan centraal. Meijer is dan ook van mening dat teksten, door middel van representatie, invloed kunnen hebben op de werkelijkheid.

Uitgangspunt van dit boek is dat representatie werkelijkheidsvormend is, zelfs een materieel aspect heeft. (...) Doordat representatie 'werkt' in de individuele consumenten ervan kunnen complexe vormen van breder maatschappelijk effect daadwerkelijk tot stand komen. (Meijer, 1996, p.2)

Wanneer een ideologie uit een tekst spreekt, wordt de lezer, vaak onbewust, met deze ideologie geconfronteerd. De lezer kan zich afzetten tegen deze representatie, maar er ook juist in mee gaan.

Belangrijk bij de structuuranalyse zijn volgens Meijer de subject- en objectpositie met betrekking tot focalisatie (Meijer, 1996, p.12). Deze rollen worden in een werk vaak toegewezen aan een man en een vrouw, een inlander en een Europeaan of een andere soortgelijke tegenstelling gebaseerd op etniciteit, klasse of gender. Deze rollen kunnen op verschillende manieren tot stand komen, bijvoorbeeld door de vertelsituatie. De vertelinstantie kan een gekleurde weergave geven van een situatie, maar ook de focalisatie zelf kan een rol spelen. Door een personage weinig of niet te laten focaliseren kan een verteller een objectpositie toebedelen en daardoor een personage als minder belangrijk afspiegelen. Hierdoor komen opposities tussen sekse, etniciteit of klasse naar voren in een tekst.

Binaire opposities

Bij zowel Meijer als Said zien we dat opposities een grote rol spelen bij de analyse van een literair werk. Hoe deze 'binaire opposities' werken legt Bertens uit aan de hand van 'deconstructie' (Bertens, 2008, p.100). Deconstructie is een manier van lezen, ontwikkeld door Derrida, die als doel heeft te laten zien dat er betekenselementen zijn die door middel van opposities naar voren komen en dus niet natuurlijk zijn. Bertens legt uit dat er in een werk meerdere betekenskernen aanwezig kunnen zijn. Wanneer een dergelijke kern wordt gecreëerd, ontstaat er een groep elementen die niet tot deze kern behoort en automatisch

wordt gemarginaliseerd. Op deze wijze ontstaan opposities die orde en structuur aanbrengen in een tekst. Dit brengt ons bij de volgende term van Derrida, namelijk 'différance'.

Différance houdt in dat de twee elementen in een binaire oppositie elkaar betekenis geven. Bertens geeft als voorbeeld dat het concept 'donker' betekenis geeft aan 'licht', omdat zonder het donker er geen licht zou zijn. Dit zorgt er echter ook voor dat er hiërarchie wordt geschapen (Bertens, 2008, p.100/101). Door het ene element, bijvoorbeeld man, in de kern van de tekst te plaatsen, zal het element dat buiten deze kern valt, vrouw, een minder belangrijke rol krijgen en dus als ondergeschikt worden ervaren. Het element dat binnen de kern valt, is in het voordeel en krijgt een 'natural status' (Bertens, 2008, p.100). Door de natuurlijke weergave ervan ben je je als lezer lang niet altijd bewust van de binaire opposities die worden geconstrueerd.

De opposities in teksten kunnen heel erg uiteenlopen. Het kan gaan om opposities als licht/donker en goed/kwaad, maar ze kunnen ook grote sociale groepen tegenover elkaar plaatsen, soms met een negatief resultaat. Bertens geeft aan dat binaire opposities verbonden kunnen zijn aan de volgende elementen: 'Negative stereotyping, repression, discrimination, social injustice, and other undesirable practices (...)' (Bertens, 2008, p.101). Deze binaire opposities en de gevolgen ervan zijn ook terug te vinden in postkoloniale literatuur, waarin opposities tussen west/oost, hoge klasse/ lage klasse en man/vrouw geen uitzondering zijn.

Ook voor Meijer zijn binaire opposities erg belangrijk bij de analyse van een werk. Door deze opposities wordt namelijk 'de ander' gecreëerd (Meijer, 1996, 116). Dit houdt in dat een representatie in een tekst tot stand komt in verhouding tot een ander personage. Zo zegt een representatie van de man alles over de representatie van de vrouw. Meijer geeft aan dat mannelijkheid een effect van het construct vrouwelijkheid is (Meijer, 1996. P. 116). Witheid is in de meeste teksten dan ook een effect van zwarteheid. Representatie van een begrip is dus afhankelijk van tegenpolen. Meijer is tegen het denken in binaire opposities. Hier geeft ze twee redenen voor. Ten eerste stelt ze dat, wanneer er twee opties worden gegeven, alles wat zich daartussenin bevindt naar een kant wordt geduwd. Hierdoor krijgt de werkelijkheid een 'of/of'-structuur. Ten tweede merkt Meijer, evenals Bertens, de hiërarchie op die wordt gecreëerd binnen een oppositie. Meijer gaat hier een stap verder in door te stellen dat er geen daadwerkelijke oppositie aanwezig is. 'Het aan ons bekendste voorbeeld is de oppositie man/vrouw. De vrouw is de niet-man' (Meijer, 1996, p.109). Dit voorbeeld van Meijer laat zien dat de twee polen niet per definitie tegenover elkaar staan, maar meer van elkaar afhangen. De vrouw is hier dus een negatieve pool van de man.

Meijer laat verder zien dat het lastig is om genderopposities op zichzelf te analyseren, aangezien ze onlosmakelijk samenhangen met andere aspecten. Zo kunnen bijvoorbeeld etniciteit en sekse alleen maar in relatie tot elkaar worden geanalyseerd (Meijer, 1996, p.142). Hoewel een binaire oppositie wel betekenisgenererend kan zijn, is het belangrijk om te kijken welke elementen nog meer een rol spelen om een goed beeld te krijgen van een situatie. Sekse en etniciteit kunnen op hun beurt bijvoorbeeld interactie vertonen met klasse. Meijer verwijst hierbij naar Spivak, die in haar onderzoek ook aangeeft dat er bij een analyse nooit alleen naar genderverschillen gekeken mag worden, omdat de etniciteit van de vrouw in dat geval wordt weggedrukt (Spivak, 1985, p.243). De verschillen tussen gender, etniciteit en klasse mogen voor een goede analyse alleen in samenhang met elkaar worden benaderd.

Deze samenhang verklaart mijn keuze voor de njai als onderzoeksobject. De njai neemt een interessante positie in binnen een tekst, omdat er sprake is van driedubbele marginalisatie. Niet alleen valt ze binnen de oppositie van man/vrouw, maar ook van oost/west en hoge klasse/lage klasse. Een analyse van het njai-figuur kan laten zien hoe deze interactie tussen verschillende elementen terugkomt in een tekst en of dit verschilt per tekst.

1.2. Stand van zaken binnen het onderzoek

Rubber

In het eerder beschreven werk, *In tekst gevat*, maakt Maaike Meijer een tekstanalyse van *Rubber*. Ze geeft de volgende reden voor de keuze van het werk: ‘Deze literatuur vormt een neerslag én een constructie van Nederlands zelfbeeld als koloniale natie. Er is in af te lezen hoe de koloniale werkelijkheid werd gerepresenteerd, gezien, geleefd, gerechtvaardigd en betwist.’ (Meijer, 1996, p.124). Meijer wil met deze analyse laten zien hoe etniciteit interactie vertoont met sekse en hoe dit tot stand komt in de tekst. Het grootste gedeelte van haar analyse wordt in beslag genomen door een analyse van de vertelinstantie en de focalisatie. Door te bekijken hoe een tekst invloed kan uitoefenen op de lezer, probeert Meijer te achterhalen op welke manier visies door middel van het verhaal worden overgedragen. Concluderend stelt ze dat de lezer door de focalisatie en vertelsituatie als het ware partij gaat kiezen binnen het verhaal. Doordat de primaire focalisatie bij twee hoofdpersonen, Frank en Marian, ligt, zal de lezer sympathie gaan ontwikkelen voor deze personages. Doordat de lezer inzicht krijgt in de gedachten en gevoelens van de personages, zal er een gevoel van identificatie tot stand komen. Ook vallen de visies van Marian altijd samen met de visie van de verteller, waardoor haar gedachten worden bevestigd (Meijer, 1996, p. 137). De rol van

focalisatie speelt volgens Meijer ook een rol bij het vormen van de ‘onderdrukte partij’. Doordat de inlander weinig focaliseert, is hij in het nadeel. Op deze manier worden de oosterse vrouwen ook tegenover de westerse vrouwen geplaatst. De bovenstaande elementen zorgen er, volgens Meijer, samen voor dat het witte huwelijk wordt geprivilegieerd in *Rubber*. Dit licht ze toe aan de hand van de relaties tussen de njais en westerse mannen, tegenover het geslaagde huwelijk van Frank en Marian.

In het licht van deze minder geslaagde raciaal-gemengde relaties valt te verdedigen dat Marian als ideale witte echtgenote reliëf krijgt door contrast met onderdanige (Kiku San, Okubo San) of bazig-komieke (Poppie) inheemse njai's, die bovendien in het nadeel zijn omdat ze nauwelijks focaliseren. Op die manier wordt de westerse vrouwelijkheid als superieur tegenover inheemse vrouwelijkheid gesteld. (Meijer, 1996, p. 142-143)

Tot slot maakt Meijer in *In tekst gevat* nog twee vergelijkingen. Om te beginnen vergelijkt ze *Rubber* met *Heren van de thee* van Hella Haasse. Haasse is een hedendaagse schrijfster, die schrijft over dezelfde tijd als Lulofs. Haasse kijkt dus vanuit een ander tijdsbeeld naar het koloniale thema, wat een interessante vergelijking kan opleveren. Wat opvalt is dat in deze vergelijking slechts naar de visie wordt gekeken die Haasse uitdraagt. Meijer vraagt zich zelfs af: ‘Welke partij kiest Haasse dan precies?’ (Meijer, 1996, p.147). Meijer spreekt zich negatief uit over het werk, omdat Haasse niet de kans grijpt een andere blik te werpen op het historische beeld van Nederlands-Indië. In conclusie stelt Meijer dat ze op dat gebied meer waardering op kan brengen voor Lulofs.

In het hoofdstuk erna maakt Meijer een vergelijking tussen *Rubber* en *Koelie*, eveneens een werk van Lulofs. *Koelie* speelt zich af in hetzelfde Indië, maar wordt beschreven vanuit de kant van de contractarbeiders. Meijer analyseert dit werk wederom op het niveau van vertelsituatie en kijkt naar de totstandkoming van de karakters van personages. *Koelie* wordt in deze analyse over ‘de ander’ beschouwd als een verlengstuk van *Rubber*. Ook in *Koelie* spelen de verteltechnieken een rol bij het uitdragen van verschillende visies. In *Koelie* wordt de lezer namelijk niet uitgenodigd zich te identificeren met de hoofdpersoon, een inlander. De strategieën die worden gebruikt om ‘de ander’ te creëren, zorgen ervoor dat jij je als lezer juist alles voelt, wat hij niet is.

Het onderzoek van Meijer zal, zoals eerder beschreven in dit kader, een belangrijke basis vormen voor mijn onderzoek. Toch zal ik mij focussen op andere elementen van de

roman, zoals de njai-figuur en de karakterisering van personages. Ook zal mijn onderzoek anders van opzet zijn. Zoals beschreven vergelijkt Meijer *Rubber* met *Heren van de thee*. Het aspect dat Lulofs geplaatst wordt tegenover een hedendaagse schrijfster is erg interessant. Meijer spreekt alleen erg nadrukkelijk een waardeoordeel uit over de twee werken, waarin *Heren van de thee* duidelijk ondergeschikt is aan *Rubber*. In mijn onderzoek ben ik er niet op uit om een waardeoordeel te vellen over de twee geanalyseerde werken. Daarnaast denk ik dat het relevant is beide werken op dezelfde punten te analyseren om een goede vergelijking te kunnen maken.

Aarde der mensen

Net als in *Rubber* is er ook in *Aarde der mensen* sprake van een hiërarchische verdeling. In deze roman heeft dit met name betrekking op de njai. In *De Njai. Het concubinaat van Nederlands Indië* (2008) geeft Reggie Baay een overzicht van de geschiedenis van verschillende njais. Hiervoor heeft hij verschillende (klein)kinderen van njais geïnterviewd en foto's bekeken om het verborgen verhaal van de njai weer te geven. Naar aanleiding hiervan schreef Pamela Pattynama in *Indische Letteren* het stuk 'De revival van de njai-figuur' (Pattynama, 2011). Pattynama geeft hierin aan dat literaire teksten belangrijk zijn, omdat literatuur tot uiting brengt, wat in bepaalde tijd gedacht werd, maar niet openlijk werd gezegd (Pattynama, 2011, p.130). Door middel van vijf verschillende verhalen wil Pattynama inzicht geven in de 'waarheid' over njais. Ze kijkt hoe deze romans meer kunnen onthullen over deze situatie van de njai in de koloniale tijd. Dit zou ook het succes zijn van Baays werk, omdat hij de historische vrouwen achter de mythische njai-figuur vandaan heeft gehaald (Pattynama, 2011, p.139). Deze 'waarheid' zal in mijn onderzoek niet aan de orde komen, aangezien ik niet op zoek ben naar representatie van de 'echte' njai, maar naar de totstandkoming van een bepaalde representatie van de njai-figuur in literatuur. De verhalen die aan bod komen in Pattynama's artikel verbinden de positie van de njai aan culturele gebeurtenissen of situaties.

Onder het kopje 'de postkoloniale revival' komt *Aarde der mensen* aan bod. Pattynama zegt hierin dat de njai-figuur in literatuur vaak in verband gebracht wordt met een 'taboe' of 'gevaar' (Pattynama, 2011, p.139). *Aarde der mensen* zou een tegenpool zijn van deze gedachte, omdat de njai juist als positief wordt bestempeld. Interessant voor mijn onderzoek is de volgende uitspraak van Pattynama:

De tegenstellingen tussen de afbeeldingen in de Maleistalige en de Nederlandstalige literatuur tonen dat de njai-figuren imaginaire beelden zijn. Zij zeggen ons meer over

de verhoudingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen en de sociale fricties in Indië dan over wie en wat een njai werkelijk was. (Pattynama, 2001, p.139)

Dit houdt in dat de njais in *Rubber* en *Aarde der mensen* geen afspiegeling van de werkelijkheid hoeven te zijn, maar fungeren als een middel om de onderlinge verhoudingen in het koloniale tijdperk naar voren te laten treden. Hoewel Meijer (feministische cultuuranalyse) en Pattynama (Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenissen) vanuit een ander onderzoekskader werken, stellen ze dus allebei dat visies, weergegeven in een boek, iets kunnen zeggen over de werkelijkheid of zelfs invloed kunnen hebben op de werkelijkheid.

1.3. Methodologisch kader

Voor dit onderzoek maak ik gebruik van een comparatieve analyse. Hierbij vergelijk ik twee werken die ik al eerder genoemd heb met elkaar: *Rubber* van Madelon Székely-Lulofs en *Aarde der mensen* van Pramoedya Ananta Toer. Het is interessant om deze twee werken naast elkaar te leggen, omdat ze in veel opzichten van elkaar verschillen, maar één belangrijke overeenkomst hebben. De overeenkomst is dat in beide boeken een rol is weggelegd voor de njai. Dit is echter ook direct een groot verschil. In *Aarde der mensen* is Njai Ontosoroh een van de hoofdpersonages, waar de njais in *Rubber* een relatief kleine rol hebben. Een ander verschil is de tijd waarin de boeken zijn geschreven. *Rubber* is geschreven in 1931, in het koloniale tijdperk. *Aarde der mensen* daarentegen is in de postkoloniale tijd geschreven, namelijk in 1980. Een ander belangrijk verschil is dat *Rubber* is geschreven door een Nederlandse vrouw en *Aarde der mensen* door een Indonesische man. Dit maakt deze werken bijzonder interessant, omdat er nu al verschillen in sekse, etniciteit en achtergrond aan te wijzen zijn. Hoewel ik inzie dat de afkomst van deze schrijvers een grote rol speelt bij de ideologieën die deze romans uitdragen, wil ik mij hier in dit onderzoek minimaal mee bezig houden. Dit doe ik, omdat mijn primaire focus ligt bij de tekstuele analyse van de romans.

Voor mijn onderzoek naar de totstandkoming van de representatie van de njai verkies ik de vergelijkende analyse boven een one-case-study, omdat een vergelijkende analyse het toelaat patronen te vinden in werken. Door deze twee heel verschillende werken met elkaar te vergelijken op het gebied van één onderwerp, de njai, kunnen verschillen, maar ook overeenkomsten naar voren komen. Wanneer er verschillen naar voren komen in de representatie van de njai, wil ik deze proberen te verklaren aan de hand van de geanalyseerde elementen.

Zoals we hebben gezien bij Meijer, is de totstandkoming van een representatie niet altijd een bewust proces. Doordat een ideologie als vanzelfsprekend wordt weergegeven, moeten de elementen die hiertoe bijdragen dieper in de tekst liggen. Dit is de reden dat ik mij in het onderzoek ga focussen op drie van die diepliggende elementen uit de boeken, namelijk de focalisatie, de vrije indirecte rede en karakterisering van de personages. Dit zijn alle drie elementen die de lezer ‘onbewust’ informatie kunnen verschaffen over de ‘visie’ van een personage. Hieronder volgt een overzicht van de elementen die ik zal gaan onderzoeken, de theorie waar ik deze analyses op baseer en de manier waarop het bij kan dragen aan de totstandkoming van representatie in een tekst.

Focalisatie is een van de elementen die de lezer de zogenoemde onbewuste informatie kan verschaffen. Voor mijn analyse maak ik gebruik van *Het leven van teksten* (Brillenburger & Rigney, 2006), *De theorie van vertellen en verhalen* (Bal, 1980), *Vertelduivels* (Herman & Vervaeck, 2001) en *Narrative Discourse* (Genette, 1980). Bal definieert focalisatie als ‘de relatie tussen de gepresenteerde elementen en de visie van waaruit deze worden gepresenteerd’ (Bal, 1980, p. 108). De focalisator is in het verhaal dus de instantie - dit kan zowel het personage als de verteller zijn - bij wie je als lezer over de schouder meekijkt naar het verhaal. Rigney geeft aan dat het om meer gaat dan alleen het ‘zien’ van de situatie. ‘Focalisatie dekt een veel breder proces van zien, waarnemen, reageren, beoordelen en interpreteren’ (Brillenburger & Rigney, 2006, p.184). Doordat je als lezer meekijkt met een bepaalde instantie, bekijk je het verhaal vanuit de ‘visie’ van die instantie. Deze manier van ‘vertellen’ zorgt ervoor dat het verhaal op een gekleurde manier wordt weergegeven. Volgens Bal is waarneming van zoveel factoren afhankelijk, dat ‘objectiviteit’ niet haalbaar is (Bal, 1980, p.108).

Ook Maaïke Meijer analyseert de vertelsituatie en focalisatie in *In tekst gevat* (1996). Ook met betrekking tot deze aspecten gebruik ik Meijers onderzoek als basis. In dit onderzoek wordt minder onderscheid gemaakt tussen focalisator en verteller, waardoor deze begrippen in mijn onderzoek dichterbij elkaar staan, dan bijvoorbeeld bij Genette en Bal.

Voordat ik de wijze van focalisatie in kaart kan brengen, is het belangrijk een goed overzicht te hebben van de vertelsituatie. Deze situatie zal ik schetsen aan de hand van het systeem van Gérard Genette, zoals uitgewerkt in *Het leven van teksten*. Genette maakt in eerste instantie onderscheid op vertelniveau tussen een extradiëgetische en intradiëgetische verteller. Een extradiëgetische verteller geeft het verhaal van buitenaf weer; hij staat boven het verhaal. Als intradiëgetische verteller geeft de verteller het verhaal weer vanuit de

verhaalwereld zelf. Daarnaast maakt Genette onderscheid tussen een heterodiëgetische en homodiëgetische verteller (Genette, 1980, p. 248). Dit niveau geeft aan in welke mate de verteller een rol speelt in het verhaal. Een heterodiëgetische verteller is een verteller die geen rol speelt in het verhaal. Homodiëgetische vertellers doen dit wel. De homodiëgetische vertelinstantie wordt opgesplitst in de getuige-verteller en de autodiëgetische verteller. De getuige-verteller geeft een situatie weer die hijzelf als observant heeft meegemaakt, waar de autodiëgetische verteller over zijn eigen ervaringen vertelt (Brillenburger & Rigney, 2006, p. 178). Deze twee niveaus kunnen met elkaar interacteren. Zo kan een verteller zowel intradiëgetisch als heterodiëgetisch zijn, als hij als personage een verhaal vertelt dat hij niet zelf heeft meegemaakt, maar dat zich wel op hetzelfde verhaalniveau afspeelt.

Bij de analyse van de focalisatie van de twee werken maak ik om te beginnen onderscheid tussen interne en externe focalisatie. Interne focalisatie betreft focalisatie vanuit een of meer personages uit het verhaal. Externe focalisatie betekent dat het verhaal wordt weergegeven vanuit een instantie buiten het verhaal (Bal, 1980, p. 110). Ook kijk ik of er sprake is van ingebedde focalisatie. Dit is een situatie waarbij het woord wordt gegeven aan een ander personage. De verteller staat als het ware zijn functie even af aan iemand anders. De analyse moet uitwijzen of er in de romans sprake is van een dergelijke situatie en belangrijker, wat het effect ervan is. Tot slot is het zinvol om te bekijken of er een continue relatie is tussen een bepaalde focalisator en het gefocaliseerde object (Herman & Vervaeck, 2001, p. 75). De begrippen focalisator en gefocaliseerd object zijn een toevoeging op het systeem van Genette. De verhouding tussen de twee instanties is belangrijk, omdat je hiermee de informatie die je als lezer krijgt aangeboden op waarde kan schatten (Herman & Vervaeck, 2001, p. 75). Wanneer een enkele focalisator hetzelfde personage beschrijft, kan de lezer twijfelen over de betrouwbaarheid hiervan. Het feit dat meerdere personages aan het woord komen, kan overigens alsnog betekenen dat er een gekleurde weergave wordt gemaakt van de gerepresenteerde groep. Het is altijd mogelijk dat een bepaalde groep niet aan het woord komt.

De analyse van focalisatie is interessant binnen dit onderzoek, omdat ze ons inzicht kan geven in de 'verdeling van de personages'. Bal geeft aan dat het focaliserende personage in het voordeel is, omdat de lezer meer ziet vanuit zijn visie, dan vanuit het focalisatie-object. Wanneer een personage meer focaliseert, kan hij of zij een ogenschijnlijk belangrijkere rol vervullen ten opzichte van een personage dat weinig focaliseert. Op deze manier wordt het de lezer onbewust duidelijk gemaakt welke denkbeelden van welke personages belangrijker zijn dan andere.

Om uit te maken wie er spreekt in de romans, zal ik ook aandacht besteden aan de vrije indirecte rede. De vrije indirecte rede is soms lastig te onderscheiden van vertellerstekst. Rigney zegt over de vrije indirecte rede: ‘In dit geval worden de personagetekst en de vertellerstekst vermengd, maar op zo’n manier dat kenmerken van beide nog zichtbaar zijn in het resultaat’ (Brillenburger Wurth & Rigney, 2006, p.190). Kenmerken van de vertellerstekst die vertegenwoordigd kunnen zijn in de vrije indirecte rede, zijn de verleden tijd en verwijzingen naar personages in de derde persoon. Kenmerken van de personagetekst zijn ‘de tegenwoordige tijd, eerste persoonsvormen, het ‘hier en nu’ van de handeling en andere directe betrokkenheid zoals uitroep- en vraagtekens’ (Brillenburger Wurth & Rigney, 2006, p.190). De personagetekst is ook vaak herkenbaar aan de persoonlijke stijl van het personage. In de indirecte rede, bijvoorbeeld, komt een karakteristieke manier van spreken niet aan bod en ook in de wanneer de verteller spreekt is dit niet het geval. Bal zegt hierover dat de vrije indirecte rede dan ook alleen van de vertellerstekst onderscheiden mag worden, als er daadwerkelijk woorden van een personage worden weergegeven (Bal, 1980, p.138).

Het gebruik van de vrije indirecte rede kan ons, evenals de focalisatie, inzicht bieden in hoe de representatie van een bepaald personage tot stand komt in een werk. De lezer krijgt door deze verteltechniek de gedachten van personages te weten, terwijl de focalisatie toch niet helemaal wordt weggegeven. Rigney geeft dit op een mooie manier weer in *Het leven van teksten*: ‘De vrije indirecte rede is een belangrijk hulpmiddel bij de schepping van de illusie dat de lezer kan meedenken met een personage’ (Brillenburger Wurth & Rigney, 2006, p.190). Het woord ‘illusie’ geeft hier al aan, dat je als lezer niet werkelijk de gedachten van het personage meekrijgt. In het geval van de vrije indirecte rede worden de woorden van een personage niet letterlijk weergegeven, wat erop neerkomt dat de woorden gedeeltelijk worden beschreven door de verteller. Deze weergave kan dus gekleurder zijn dan de directe rede.

Tot slot zal ik een analyse maken van de karakterisering van de personages. Hierbij wordt in eerste instantie onderscheid gemaakt tussen round en flat characters. Round characters zijn personages die continu een ontwikkeling doormaken en veel in het verhaal aanwezig zijn. Flat characters zijn slechts oppervlakkige schetsen van personages (Brillenburger Wurth en Rigney, 2006, p. 166). Hier onderzoek ik hoe de karakteristieken van deze personages tot stand komen. Dit kan impliciet of expliciet worden beschreven (Brillenburger Wurth en Rigney, 2006, p.166). Bij een expliciete beschrijving wordt vaak letterlijk gezegd wat de kenmerken zijn van een specifiek personage. Bij de impliciete methode wordt op verschillende manieren getoond wat hun karakters zijn. Zo kan de verteller een handeling van het personage

beschrijven, waarbij karaktereigenschappen naar voren komen, maar het personage kan ook worden gezien vanuit de ogen van een ander personage. Wanneer een personage focalisatie-object wordt, zal de karakterisering voortvloeien uit de visie van het focaliserende personage.

Ook wil ik in dit deel van mijn analyse aandacht besteden aan het effect van binaire opposities, zoals gezien bij Bertens. Hierbij wordt niet alleen gekeken naar de plaatsing van het Westen tegenover het Oosten, maar ook van de man tegenover de vrouw en de hoge tegenover de lage klassen. Deze binaire opposities kunnen stereotyperingen met zich meebrengen, die een rol spelen in de karakterisering van een personage.

Een analyse van de karakterisering van de personages is zinvol met het oog op mijn onderzoeksvraag. Door te kijken hoe de karakterisering van zowel de njai als de overige personages in het verhaal tot stand komen, zullen we meer te weten komen over de ideologieën die de personages en eventueel de verteller uitdragen.

Wanneer zowel *Rubber* als *Aarde der mensen* op bovenstaande punten zijn geanalyseerd, zal ik in een nieuw hoofdstuk de twee analyses met elkaar vergelijken. Hier zullen de resultaten van de focalisatie, de vrije indirecte rede en de personages van de twee werken aan elkaar worden gekoppeld. De verschillen en overeenkomsten zal ik proberen te verklaren aan de hand van de analyses. Op basis van deze vergelijking zal ik antwoord geven op de vraag op welke manier de representatie van de njai tot stand komt in de tekst.

2. Rubber

2.1. Rubber

Rubber van Madelon Szekély-Lulofs verscheen in 1931 bij Elsevier. Voor mijn analyse maak ik gebruik van de uitgave van Conserve uit 1992, omdat dit de eerste volledige versie is na het origineel. Vanaf 1952 zijn er slechts sterk ingekorte versies uitgegeven (Van den Wijngaard in: Lulofs, 1992, p.21). In deze analyse, en ook in de analyse van *Aarde der mensen*, maak ik gebruik van een aantal begrippen met een problematisch karakter. Zo gebruik ik ‘westerse personages’ tegenover ‘oosterse personages’, maak ik gebruik van de term ‘inlanders’ en plaats ik ‘vrouwen’ tegenover ‘mannen’. Ik ben mij er van bewust dat dit precies het type woorden is dat ik onderzoek. Dit zijn woorden die een bepaalde ideologie in stand houden. Toch maak ik gebruik van deze woorden, omdat ze in mijn bronnen eveneens op deze wijze worden gebruikt en ik mijn analyse op deze manier op een overzichtelijke en duidelijke wijze kan weergeven.

Rubber beschrijft negen jaar op een rubberplantage op Oost-Sumatra. De Nederlandse werknemers die op de plantage komen werken doen dit in eerste instantie om geld te sparen voor een beter leven in Nederland. Het verhaal begint in 1920. Dit is de tijd waarin de rubberplantages een periode van economische groei doormaken. De planters en ondernemers gaan hierdoor steeds meer geld verdienen en vervolgens ook uitgeven. Er worden steeds modernere auto's aangeschaft, minder gekeken naar rekeningen en er wordt elke avond gedronken op de club. De prijzen blijven stijgen tot 1929, het jaar van de beurskrach. Op dat moment storten de prijzen massaal in en blijft het grootste gedeelte van de planters zonder spaargeld over. *Rubber* laat zien hoe Nederlanders omgaan met hun nieuwe leven in een voor hen vreemd land, de ontwikkeling van de rubberplantage en de invloed die geld heeft op het leven.

In het boek staan Frank en Marian centraal. Frank komt als planter werken op de rubberplantage. Marian zal op deze plantage een van de eerste blanke vrouwen zijn. Een ander personage is John. Hij is een goede vriend van Frank en Marian en heeft een njai, Kiku San. Deze ‘ruilt’ hij echter ‘in’ voor de blanke vrouw Renée. Zij gaat vreemd met een Russische planter, Ravinsky, waardoor Kiku San weer terugkeert naar John. Ten behoeve van de analyse wil ik graag nog een aantal personages kort introduceren, te beginnen met Van der Meulen. Van der Meulen is de baas van Frank aan het begin van Franks carrière. Hij wordt

omschreven als een nukkige man, maar zeker niet onaardig. Hij heeft een njai genaamd Okubo San. Meesters is een man met een hoge functie op de plantages. Hij woont vlak bij Frank en Marian, waardoor hij regelmatig met ze in aanraking komt. Hij brengt zijn weinige vrije tijd door met zijn njai, Poppie.

2.2. Wie spreekt in *Rubber*?

Omdat focalisatie een specifiek onderdeel is van de vertelsituatie, is het belangrijk eerst vat te krijgen op deze vertelsituatie. In *Rubber* is er sprake van een extradiëgetische en heterodiëgetische vertelinstantie. Dit houdt in dat de verteller boven het verhaal staat en een verhaal vertelt waar hij zelf geen onderdeel van uitmaakt (Genette, 1980, 248). De verteller in *Rubber* heeft een alwetende functie en kan daardoor in de gedachten en werelden van alle personages duiken. Hij maakt hier in de roman uitgebreid gebruik van. Hij beschrijft het landschap en personages, laat personages aan het woord en geeft gedachten weer. Vrijwel alle personages komen aan het woord, maar lang niet iedereen even vaak en zeker niet op dezelfde manier. Dit brengt ons bij het punt van focalisatie.

Een focalisator is het “subject van waaruit de verhaalwereld wordt waargenomen” (Wurth & Rigney, 2006, p.184). Wanneer een personage focaliseert, levert dit volgens Mieke Bal een gunstige positie op voor dit personage (Bal, 1980, p.110). Doordat je over de schouder van een personage meekijkt, zal je zijn denkbeelden eerder accepteren dan die van een weinig focaliserend personage. Maaike Meijer bevestigt het idee dat de primaire focalisatoren in het voordeel zijn. Ze diept dit verder uit door de vertelsituatie in verschillende lagen te verdelen. De eerste laag bestaat uit de externe vertelinstantie, in dit geval de heterodiëgetische verteller. Daarna komen de belangrijkste ingebedde focalisatoren, vervolgens de minder frequente ingebedde focalisatoren, om te eindigen met de personages die alleen focaliseren wanneer ze sprekend zichzelf typeren, maar geen visies uitdragen (Meijer, 1996, p.137). Ingebedde focalisatie houdt in dat de rol van focalisator bij een personage komt te liggen (Bal, 1980, p.117). De focalisatie kan bijvoorbeeld bij Marian komen te liggen, maar het is nog steeds de verteller die Marian laat spreken. Hierdoor zal de visie van de externe verteller nog steeds dominant zijn dan die van Marian. De volgende passage geeft de eerste indruk weer van Indië door de ogen van Frank en Marian: ‘Ze keken naar het doodsche, oneindig eenzame land. (...) Een walgelijke lucht van bedorven visch en garnalen, ranzige klapperolie en rottende waterplanten kwam door de open ramen.’ (Lulofs, 1992, p.73). De woorden ‘doodsche’, ‘eenzame’, ‘walgelijk’, ‘bedorven’, ‘ranzige’ en ‘rotte’ dragen bij aan een negatieve schets van dit land. Hoewel het Frank en Marian zijn

die dit landschap waarnemen door het raampje van de trein, zijn dit de woorden van de externe verteller. Deze ingebedde focalisatie zorgt ervoor dat de visie van de schrijver nog steeds een belangrijke rol vervult bij de focalisatie van andere personages. In *Rubber* is veel sprake van ingebedde focalisatie, waar het niet geheel duidelijk is, wie er aan het woord is; de verteller of het personage. Het lijkt alsof iemand anders het woord heeft genomen, waar de daadwerkelijke vertellerspositie nog steeds bij de oorspronkelijke verteller ligt (Herman & Vervaeck, 2009, p.76).

Niet elk personage draagt echter dezelfde visie uit. Hoe zorgt de verteller er dan voor dat de lezer zich aansluit bij het ‘juiste’ personage? Meijer geeft aan dat dit onder andere te maken heeft met de frequentie van focalisatie. In *Rubber* zijn Frank en Marian primaire focalisatoren, naast de verteller. Hierdoor zal de lezer, volgens Meijer, meer sympathie opbrengen voor deze personages in *Rubber* (Meijer, 1996, p. 137). De lezers zullen door deze frequente focalisatie sneller open staan voor de visie van Frank en Marian, omdat ze zich sneller met deze personages kunnen identificeren. Daarnaast komen de denkbeelden van Frank en Marian overeen met die van de verteller, waardoor ze nooit worden tegengesproken door de verteller.

Frank en Marian zijn de hoofdpersonen van het verhaal en hebben door het hele boek een focaliserende rol. Het verhaal begint bij de aankomst van Frank en Marian in Nederlands-Indië en eindigt bij het vertrek naar huis. Frank en Marian zijn typische ‘round characters’. Ze ontwikkelen zich gedurende de hele roman. Ook maken ze de volledige ontwikkeling mee van de rubberplantage. Doordat Marian met vrijwel iedereen bevriend is en dus met veel personages contact heeft, krijgen we als lezer inzicht in alle personages. Marian fungeert als een centraal punt waar de overige personages samenkomen. Zelfs Van Hemert, een personage dat niet al te populair is bij de overige mannen zegt over Marian: ‘Ach, jasses.... ja nogál.... Al die rotwijven! Alleen Marian Versteegh.... die mag ik wel. Heeft tenminste manieren!’ (Lulofs, 1992, p. 209). Ook vrouwelijke personages vinden in Marian een voorbeeldfiguur, zoals Renée: ‘En ze was altijd moe, tegenwoordig.... Begon haar europeesche [sic] frisheid leelijk te verliezen.... Bij Marian had ze hartelijkheid.... een beetje warmte.... Marian was ook ouder dan zij!’ (Lulofs, 1992, p. 222).

Door deze positieve uitspraken worden de lezers sympathieke gevoelens voor Marian bevestigd door overige personages. Bovenstaand citaat is in de vrije indirecte rede weergegeven. Hoewel de gedachten van Renée worden weergegeven, is het de verteller die deze gedachten uit. Het is in deze situaties moeilijk te bepalen wie er nu daadwerkelijk aan

het woord is; de verteller of het personage? Het effect hiervan is dat indirect de verteller aangeeft dat Marian hartelijk is.

In *Rubber* ligt de primaire focalisatie continu bij de westerse personages. Zoals aangegeven focaliseren Marian en Frank het meest. Ook John van Laer heeft een grote focaliserende rol. We kijken echter vrij weinig vanuit de ogen van de oosterse personages. Wanneer we de gedachten te zien krijgen van deze personages wordt dit vaak op een indirecte manier gedaan. De volgende passage betreft de eventuele gedachten van de Chinese bedienden bij een uit de hand gelopen feestje: ‘Dachten zij iets bij dit schouwspel?... Of meenden zij, dat zóó nu eenmaal het blanke ras is, dat zich hooger en beter vindt dan wélk gekleurd ook?...’ (Lulofs, 1992, p.371). Deze vertelwijze legt als het ware de woorden in de mond van de bedienden. De passage laat duidelijk zien dat dit geen directe gedachte is; de verteller treedt hier op als focalisator. We weten in feite niet wat de bedienden denken, maar doordat de verteller gist, krijgt de lezer toch de gekleurde mening voorgeschoteld dat de bedienden denken dat de westerlingen zich boven iedereen plaatsen, ongeacht de afkomst. In het citaat is slechts sprake van vertellerstekst, waardoor de bedienden helemaal geen stem krijgen, zoals bij de directe rede wel het geval is. Dit zien we ook terug bij de overige bedienden. Amat, de bediende van Meesters, wordt zeven keer aangehaald in het boek, maar krijgt slechts een keer directe rede: ‘Toewan besar... Toewan besar... we zijn thuis... Toewan besar!... (...) Toewan besar mabok’ [dronken, WJ] (Lulofs, 1992, p.160). De overige keren wordt slechts zijn aanwezigheid benoemd, zoals in het volgende voorbeeld, waarin Van der Meulen naast Amat in de auto gaat zitten: ‘(...) Ik zit hier voorin, naast Amat... Vooruit Amat... Poelang!’ (Lulofs, 1992, p.158). Tegen Amat wordt wel gesproken, maar hij spreekt nooit terug. Amat krijgt dus bijna geen stem en de ene keer dat hij wel iets zegt, is dit in het Maleis. Aan de hand van Saids theorie kunnen we stellen dat Amat hier als ‘de ander’ wordt neergezet, doordat hij als ‘niet westers’ wordt gekarakteriseerd.

Ook de njais in *Rubber* focaliseren zeer weinig in vergelijking met de westerse personages. Daarbij is ook hier het geval dat veel van deze focalisatie indirect is. Door deze vertelwijze zal de lezer zich moeilijk kunnen verplaatsen in de denkwereld van de njais, omdat deze weinig wordt getoond. Daarnaast zal de lezer zich ook niet identificeren met de njai zelf, omdat hij niet wordt meegevoerd in haar wereld. De njais, en ook de bedienden, zijn in deze roman flat characters. De wereld van de njai wordt niet alleen weinig getoond, maar er vindt ook weinig tot geen ontwikkeling plaats met betrekking tot het personage.

Onderstaande passage geeft het verschil weer tussen de directe rede van de man, John, en de vrije indirecte rede van de njai, Kiku San.

‘kijk eens, ik zou graag willen weten wat er van je wordt. Ga je naar Japan... of... zal ik moeite voor je doen bij een andere toewan?... Ik weet wel iemand, die goed voor je zal zijn.’ Ze verschikte wat aan haar kimono. Toen zei ze heel rustig, als mijnheer die moeite voor haar wilde doen, dan zou ze hem erg dankbaar zijn. Ze had nog niet genoeg geld om voorgoed naar Japan terug te gaan. (Lulofs, 1992, p.51)

John is hier duidelijk de focalisator, waar de woorden van Kiku San slechts geparafraseerd worden. Dit zorgt ervoor dat John een belangrijkere rol krijgt in dit gesprek, waardoor Kiku San onderschikt wordt aan hem. Het is in feite de verteller die de woorden van Kiku San weergeeft en niet zijzelf. Ze krijgt in deze passage geen volledig eigen stem. De tweede en tevens de laatste keer dat Kiku San aan het woord komt, neemt ze een grotere rol in binnen het gesprek tussen haar en John. Hier worden de woorden van Kiku San wel woordelijk weergegeven: ‘Ik ben maar weer terug gekomen, mijnheer.... Ik ben vrij en ik dacht, mijnheer zou wel niet boos zijn....’ Ze hakkelde een beetje, boog, glimlachte. Van de europeesche [sic] vrouw sprak ze niet.’ (Lulofs, 1992, p, 339). Hoewel de woorden van Kiku San direct worden weergegeven is het nog steeds duidelijk dat ze hier geen focaliserende rol heeft. In de passage krijgen we namelijk de gedachten en gevoelens van John te zien, in plaats van die van Kiku-San. ‘Zóó een bekend geluid! Een deel van zijn leven kwam er mee terug. En een warm gevoel besloep zijn hart, toen hij, vóór hij de kamer uitging, nog even naar haar omkeek en haar porceleinig figuurtje zag rondtribbelen langs de meubels.’ (Lulofs, 1992, p.339). In deze passage van John is er wederom sprake van de vrije indirecte rede. Het is dus niet alleen John die het als positief ervaart dat Kiku San terug is, maar ook de verteller deelt dit nostalgische gevoel met de lezer. De verteller bevestigt hiermee de nostalgische gevoelens van John.

Het feit dat Kiku San in de tweede passage een grotere rol heeft, door middel van de directe rede, kan worden verklaard aan de hand van de situatie. In de eerste passage vertelt John aan Kiku San dat hij gaat trouwen met een blanke vrouw, Renée, en zet hij Kiku San als het ware het huis uit. De njai is op dit moment niet langer nodig in Johns leven. In de tweede passage keert Kiku San terug. John heeft ingezien dat hij in Indië meer baat heeft bij een njai, dan bij een blanke vrouw en geeft haar een meer gelijkwaardige plek. Hij noemt haar zelfs Njonja-Besar, waarover ik in paragraaf 2.3 over de karakterisering van de njai meer zal vertellen. De vertelsituatie laat in dit geval duidelijk zien dat Kiku San een nieuwe positie heeft verworven bij John, een belangrijkere positie.

Poppie, de njai van Meesters, komt in het verhaal slechts in één passage aan het woord. Deze passage beslaat wel zeven pagina's, waardoor Poppie meer aan het woord komt dan Kiku San. In het gesprek tussen Poppie en Meesters is het wederom duidelijk dat Meesters de focaliserende rol heeft. Hoewel Poppie veel aan het woord is, krijgen we inzicht in de gedachten en overpeinzingen van Meesters:

Meesters keek een rookkring na. Zijn fantasie reikte niet zoo ver, dat hij zich kon voorstellen, wat voor soesah een blanke vrouw in de rimboe kon opleveren. Het was ook trouwens zijn zaak niet.... Poppie gaf wel eens last.... Als ze haar tinkah's had.... Of haar gezeur met Amat!.... Dan snauwde hij haar af. Dat was al. (Lulofs, 1992, p. 62).

Bovenstaand citaat komt uit de passage waarin Poppie en Meesters met elkaar spreken. Zulke gedachten krijg je als lezer van Poppie niet te zien. De gedachten van Meesters zijn weergegeven door middel van de vrije indirecte rede. Hierdoor kan de verteller zijn eigen visie door laten schemeren aan de lezer. Meesters maakt zich duidelijk niet druk over de blanke vrouw die naar de plantage komt en als Poppie lastig doet krijgt ze een snauw. Doordat de gedachten zowel door de verteller als door het personage kunnen worden weergegeven, wordt het gedrag absoluut niet tegengesproken, waardoor de gedachten als erg natuurlijk overkomen.

Poppie heeft in *Rubber* een minder onderdanig karakter dan de overige njais. Hierover zal ik verder uitweiden in de paragraaf 'De karakterisering van de njai'. Dit karakter is terug te zien in de vertelsituatie. In haar gesprek met Meesters worden Poppies woorden vaak door middel van de directe rede weergegeven, wat haar op het gebied van vertelinstantie op een gelijk niveau zou plaatsen met Meesters. Onderstaand citaat is een voorbeeld van zo'n gelijkwaardig gesprek:

'Is het wáár?' vroeg ze, 'dat er overmorgen een nieuwe toewan komt?....'

'Ja!.... Van wie weet je dat?'

'Van de eerste krani....'

Het was even stil. 'En.... mèt een mim?....' vroeg ze.

'Ja.'

(...)

'Een blanke vrouw dus?'

‘ja.’

‘Wat moet die hier in de rimboe?’ (Lulofs, 1992, p.62)

Toch staan ook Poppie’s woorden regelmatig in de vrije indirecte rede. In de volgende passage is Meesters net boos uitgevallen tegen Poppie. ‘Ze klakte zachtjes met haar tong... Ts... ts... ts... ts... Die Blanda’s! Om niets werden ze ineens boos! Was dat nou een manier?!... Zij kon het toch niet helpen, dat ze zonder hout niet koken kon! En die Amat!... ‘ (Lulofs, 1992, p.58). Hier worden, net als in de passage van de Chinese bedienden, de gevoelens van Poppie tegenover de westerse bevolking geuit. Uit het citaat blijkt dat de westerse mannen uit het niets boos konden worden, terwijl Poppie er, volgens haar, niets aan kon doen. Wederom is het hier de stem van de verteller die doorschemert. Het is dus niet alleen Poppie, maar ook de verteller die bijdraagt aan de kritiek op Meesters.

Tot slot is er nóg een njai in *Rubber* aanwezig, Okubo San, de njai van Van der Meulen. Zij komt van de drie njais het minst aan het woord. Er is in het verhaal dan ook nergens sprake van een echt gesprek tussen Okubo San en Van der Meulen. Naast het gegeven dat ze hierdoor een ogenschijnlijk kleine rol krijgt in het verhaal, laat dit ook zien dat ze minder belangrijk wordt geacht in haar relatie tot de veel focaliserende Van der Meulen. Het feit dat Van der Meulen veel focaliseert in verhouding tot Okubo San, kan hem als een belangrijker personage neerzetten. We zien echter wel dat veel van zijn gedachten zijn njai betreffen. Wat dit voor een invloed heeft op de representatie van Okubo San zien we terug in de paragraaf 2.3.

Het gebruik van de vrije indirecte rede speelt een rol bij de representatie van de njai. Wanneer citaten door middel van de vrije indirecte rede zijn weergegeven, is niet alleen het personage aan het woord, maar ook de verteller. Hierdoor heeft de verteller continu een machtspositie, waarin zijn visie doorschemert. Daarnaast is de focalisatie in het verhaal bepalend voor de weergave van de ideologie in het werk. Wanneer de njai voorkomt in een passage, ligt de focalisatie altijd bij de man, haar meerdere. De njai is hierdoor altijd het gefocaliseerd object ten opzichte van de focalisator. Voor alle njais in *Rubber* geldt dat ze, hoe positief ze ook beschreven worden, een minderwaardige rol krijgen toebedeeld. Dit komt doordat de focalisatie nooit bij hen ligt en de lezer zich sneller zal identificeren met de uitspraken en gedachten van de primaire focalisatoren. Op deze manier ontstaat er een representatie van de

njai, waarin ze duidelijk ondergeschikt is aan de westerse personages. Tijdens het lezen van *Rubber* horen we dus overwegend de stem van de westerse personages.

2.3. De karakterisering van de njai

Om te begrijpen hoe de representatie van de njai tot stand komt, is het belangrijk om te onderzoeken hoe het personage zelf wordt neergezet in een werk. Het personage kan zichzelf karakteriseren door haar eigen uitspraken en handelingen, maar ook andere personages kunnen hierin een rol spelen. Hieronder zal ik eerst elke njai individueel analyseren, waarna ik naar algemene karakterisering van njais zal kijken in *Rubber*.

Kiku San

Om te beginnen krijgt Kiku San een uitgebreide karakterbeschrijving door de ogen van John. John nam Kiku San in huis na een reeks verkeerd gekozen njais. Deze eerste njais had hij puur op hun volmaakte uiterlijk gekozen. John komt erachter dat hij iets anders nodig had dan zulke ‘brutale’ vrouwen (Lulofs, 1992, p.49). Kiku San wordt omschreven als een ‘half oud, mager vrouwtje’ (Lulofs, 1992, p.49). Toch ziet John in haar de perfecte vrouw. Wat de perfecte vrouw in zijn ogen is laat de volgende passage zien:

Hoe ordelijk en zindelijk en economisch was Kiku San. Hoe had ze bedienden getraind en gedrild! (...) Ze was de ideale vrouw. De altijd onderdanige, bereidwillige, plichtsgetrouwe, devote vrouw. Ze had maar één doel: hem en alles wat hem hoorde verzorgen met een toewijding, die een Westerling bijna onbegrijpelijk is. (Lulofs, 1992, p.50)

Het vrouwelijk ideaal wordt in dit citaat gelijkgesteld met de toewijding van de vrouw aan de man. Ook geeft deze uitspraak direct een oppositie weer tussen het Oosten en het Westen. De toewijding die deze oosterse vrouw heeft, hebben de westerlingen duidelijk niet. Naast de directe karakterbeschrijving van John, komt ook in de vertellerstekst de onderdanigheid van Kiku San naar voren. Beschrijvingen als ‘Haar ogen spraken onderwerping en afwachting’ en ‘Zoo namen ze afscheid. Kiku San onderdanig, bescheiden’ dragen bij aan de bevestiging van de eerdere beschrijvingen van haar karakter (Lulofs, 1992, p.52).

Hoewel Kiku San als de ideale vrouw wordt omschreven, kiest John er voor om te trouwen met een blanke vrouw, Renée. Renée was voor John liefde op het eerste gezicht. Toch wordt ze niet omschreven als de ideale vrouw. Woorden van twijfel komen zelfs naar

voren: ‘Kón ze iets anders dan dansen, bridgen, paardrijden, tennissen?... Hij wist het niet.’ (Lulofs, 1992, p.52) en ook ‘Zóu ze een goede vrouw voor hem zijn?... Zou ze een goede vrouw voor hem kúnnen zijn... hier... in deze wildernis?’ (Lulofs, 1992, p.53). Renée blijkt moeilijk te kunnen wennen aan het leven in Nederlands-Indië. Ze gaat regelmatig naar de club, geeft geld uit aan auto’s en benzine en maakt regelmatig ritjes naar vriendinnen. Dit alles gaat ten koste van haar zorg voor John. Na een ruzie over hun verschillen in leefstijl roept John uit: ‘Wat héb ik aan je? Was weg gebleven! Dan had ik Kiku San teruggenomen! Die [sic] soort vrouwen zijn tenslotte veel beter dan jullie...’ (Lulofs, 1992, p.234). In dit citaat wordt de leefstijl van de westerse vrouw, Renée, met die van de oosterse vrouw, Kiku San, vergeleken. Het devote type is volgens John een stuk beter dan het vrije type. Naast John uit ook Van der Meulen deze gedachte. ‘Was van Laer geen ezel, om in plaats van Kiku San, zoo’n Haagsch portret in z’n huis te halen? Was toch zo gek niet, vroeger, dat trouwverbod!’ (Lulofs, 1992, p.227). Hier wordt wederom de westerse vrouw tegenover de oosterse vrouw geplaatst, waarbij de oosterse vrouw als meer geschikt wordt bevonden voor het Indische huwelijk. Hier komt continu de binaire oppositie oost-west naar voren. De twee ‘types’ vrouwen worden steeds zo tegenover elkaar geplaatst dat ze elkaar definiëren. Het vrije karakter van de westerse vrouwen benadrukt het afhankelijke karakter van de oosterse.

Na het vreemdgaan van Renée met een andere planter, Ravinsky, besluit John dat ze uit elkaar gaan. Niet lang daarna keert Kiku San terug in het huis van John. Ze wordt in de betreffende passage nog steeds als de ideale vrouw beschreven en voor John voelt het alsof alles weer als vanouds is. Ondanks het onderdanige karakter van Kiku San zegt John, wanneer hij aangeeft dat hij administrateur zal worden: ‘En dan word jij daar njonja-besar, Kiku San!’ (Lulofs, 1992, p.340). De letterlijke vertaling van Njonja-Besar is ‘grote mevrouw’. Toewan-besar (grote meneer) wordt gebruikt om mannen met status aan te spreken. Njonja-besar geeft Kiku-San als het ware een titel. Dit brengt haar op gelijkere hoogte met John dan voorheen het geval was.

Okubo San

Hoewel Okubo San pas relatief laat wordt geïntroduceerd in *Rubber*, wordt er al snel een uitspraak gedaan door Van der Meulen die haar positie goed weergeeft. ‘Die witte vrouwen... Niks as gedónder... Altijd gedonder. Of ze worre ziek, of krijgen ’n kind... altijd is ’t was... En ’n hoop pretentie’s... Die meid van mij heb al drie maal ’n abortus gehad... denk je dat ik d’r zóóveel van gemerkt heb?...’ (Lulofs, 1992, p.38). Uit voorgaand citaat blijkt dat de vrouw de man met zo min mogelijk problemen moet opzadelen. In dit geval wordt van Okubo San

verwacht dat ze abortussen pleegt, zonder dat Van der Meulen hier last van heeft. Als toevoeging hierop wordt Okubo San later in het boek als zeer onderdanig weergegeven: ‘En lachend, haar wijde kimonomouwen neerlatend, vroeg ze hem naar zijn gezondheid. Of hij het warm had?... Zijn kleeren lagen al klaar in de badkamer. En pratend schonk ze nog eens zijn glas vol, nam zijn doorzweete jas aan, die hij had uitgetrokken.’ (Lulofs, 1992, p.227). Van der Meulen laat zich dan ook zeer positief uit over Okubo San:

Hád een man nou wat ánders nodig dan zóó een? Had een man het nou nóódig, zich alle soesah van zoo’n blanke lastpost op zijn nek te laden? (...) Nog twee jaar, dan ging hij voorgoed naar Holland. En Okubo San...? Hier liepen altijd zijn gedachten dood. Ze ging natuurlijk terug naar Japan zei hij zich. Maar diep in, wist hij, dat hij haar niet meer zou kunnen missen... (Lulofs, 1992, p.228)

Ook Okubo San wordt in deze passage tegenover een westerse vrouw geplaatst. Door deze vrouwen hier als een last weer te geven, wordt het duidelijk dat de njai niet zo wordt ervaren. Ze past in de levensstijl van de mannen op de plantage.

Hoewel Van der Meulen aangeeft niet zonder Okubo San te kunnen, laat het volgende citaat zien dat er niet zozeer sprake is van een ‘romantisch’ idee van missen: ‘En die meid van me, die wil terug naar d’r eige land... Ik weet het niet, jô, maar je raak gewend an zoo’n meubel! Drie-en-twintig jare heb ik ze nou gehad! Wat mót ik nou straks met zoo’n hollandsche mokkel, die me de cente uit me zak kijkt?’ (Lulofs, 1992, p.335). Door naar Okubo San te verwijzen als meubel, wordt haar een positie als minderwaardig object gegeven. Toch lijkt zelfs deze beschrijving in Van der Meulens ogen positief bedoeld. Waar de blanke vrouw slechts als geldverspiller wordt omschreven is het ‘meubel’ datgene dat gemist gaat worden.

In bovenstaande citaten zijn de woorden van Van der Meulen weergegeven in dialect. Dit zet Van der Meulen neer als iemand van lagere klasse. Pollman suggereert dat de positie van de njai vroeger samenhang met de stand van de man (Pollman, 1986, p.100). Hoe hoger de status van de man, hoe slaafser de positie van de njai. Hoewel Van der Meulen op de plantage een relatief hoge functie vervult, is het duidelijk dat hij minder gecultiveerd is dan bijvoorbeeld Frank en Marian. Deze theorie kan worden gelinkt aan de relatie tussen Van der Meulen en zijn njai. Hoewel Okubo San niet veel voorkomt in *Rubber*, is het duidelijk dat ze een specialere positie inneemt dan zomaar een slaaf. Hij is aan haar gehecht geraakt.

Poppie

Poppie is van een heel ander karakter dan Okubo San en Kiku San. Ze bezit niet het onderdanige karakter van de overige njais en ze plaatst zichzelf dan ook meer op gelijke hoogte met Meesters. Op pagina 56 van *Rubber* wordt aangegeven dat Poppie zich de getrouwde vrouw in huis voelde, mee ging op uitjes met Meesters en dat ze regelmatig andere njais uitnodigde bij hen thuis. Ook had ze inzicht in zijn uitgaven. Toch stond ook zij altijd voor Meesters klaar.

Voor de rest beseft zij, als elke Mohammedaansche, dat de man nummer één is en dat zijn luimen en grillen met een beetje toegevendheid moeten behandeld worden. Als huisvrouw deed zij haar plicht, zoover zij zich daar van bewust was. (Lulofs, 1992, p.56)

In dit citaat wordt het idee dat de man op de eerste plek komt, toegewezen aan een cultuurverschil. Poppie, als Mohammedaanse, weet hoe dat werkt. Dit in tegenstelling tot de westerse vrouwen. Toch wordt gezegd dat Poppie zich niet direct bewust was van haar plichten. Dit suggereert dat de onderdanigheid en haar plichten een onderdeel van haar karakter zijn.

Dat Poppie een vrijere positie inneemt als njai komt naar voren in de manier waarop ze zich opstelt tegenover Meesters. Om te beginnen wordt beschreven dat ze zich in comfortabele houding (één been onder zich) plaatst in een van de stoelen. Wanneer Meesters om bier vraagt, wordt twee keer gezegd dat ze langzaam opstaat uit haar stoel. Alles doet Poppie op haar gemak. Ze klaagt tegenover Meesters over de huisjongen, Amat. Wanneer Meesters vraagt of ze een ander liedje wil spelen op haar harmonica negeert ze dit en speelt hetzelfde liedje opnieuw (Lulofs, 1992, p.57). Bovenstaande aspecten laten zien dat ze minder onderdanig is dan de overige njais. Een ander belangrijk verschil tussen Poppie en de andere njais, is de vrijheid die ze krijgt van Meesters. Zoals eerder aangegeven gaat ze mee op uitjes, maar ook op de club is ze in een hoekje te vinden en ze bezoekt de bioscoop (Lulofs, 1992, p. 200/p.246). Deze vrijheid komt tot stand door een wederzijdse macht die Poppie en Meesters op elkaar uitoefenen: ‘Al de stormen in zijn plantersbestaan deelde zijn dikke, niet meer jonge, soendaneesche huishoudster trouw met hem. En om dat te compenseren, had ze hem op haar inlandsche wijze onder de plak.’ (Lulofs, 1992, p. 56). Deze vrije positie zagen we ook terug bij Okubo San en Van der Meulen. Ook Meesters spreekt, net als Van der Meulen, dialect: ‘k Mot niks hebbe van die hollandsche straat-sloerie’s.’ (Lulofs, 1992, p.401). Ook

hij wordt hierdoor als minder beschaafd gekarakteriseerd. Meesters en Van der Meulen worden neergezet als mannen van lagere stand. Hier zien we dus wederom de theorie van Pollman in terug, waarbij de mannen van lagere status de njai een minder slaafs karakter verschaffen. Een extra bevestiging hiervan is dat de mannen van hogere klasse (bijvoorbeeld Steveson, de baas), geen njai hebben, maar hun vrouw mee hebben genomen naar de plantage. Dat de njai geen rol speelt in het bestaan van de personages van hogere klassen, plaatst de njai ook laag op de sociale ladder. In dit milieu is ze zo onbelangrijk dat ze niet nodig wordt geacht. Ook na de komst van de blanke vrouw en bij hun terugkeer naar Nederland willen Van der Meulen en Meesters nog geen afscheid nemen van de njai.

De vanzelfsprekendheid van een relatie waarbij een inlandse vrouw invloed uitoefent op de man wordt weersproken door verschillende personages. In een gesprek tussen Frank en Marian blijkt dat Poppie de interesse van Marian heeft gewekt:

‘At die vrouw... die... die huishoudster óók mee?’

‘Wel nee, hoe kom je er bij?’

‘Waar eet die dan?’

‘Dat weet ik niet. Ergens in de bijgebouwen, denk ik, of misschien ná ons. Ze eet aan tafel mee, als Meesters alléén is.’ (Lulofs, 1992, p.141)

Dat er gesproken wordt over iemands njai, geeft aan dat ze een uitzonderlijke rol vervult. In hetzelfde gesprek zegt Frank: ‘Ze is een beetje luidruchtiger en een beetje vrijer dan een andere inlandsche, maar veel verschil is er niet. En tenslotte is zóó een veel minder hinderlijk dan een europeesche, die bij Meester zou passen.’ (Lulofs, 1992, p.141). Hier komt weer het vrije karakter van Poppie naar voren. Ook wordt gezegd dat een blanke vrouw niets zou zijn voor Meesters. De hinderlijkheid komt voort uit de machtsrelatie tussen de man en de vrouw. De mannelijke macht wordt bedreigd door de komst van deze ‘vrije’ blanke vrouw. Hoewel Poppie meer macht heeft over Meesters dan de overige vrouwen over hun heren, heeft Meesters nog steeds een machtspositie over haar, die Poppie dan ook toelaat.

Ook op de club zijn de mannen verbaasd over Meesters relatie met Poppie. Ze vinden het belachelijk dat hij onder de plak zit. Leenkamp vraagt spottend, wanneer Meesters aangeeft dat hij naar huis gaat, of hij niet mag blijven ‘van zijn lieve Poppie’ (Lulofs, 1992, p. 200). Meesters wordt hier zo kwaad om dat hij Leenkamp met zijn vuist in zijn gezicht slaat. Na de vechtpartij gaat Meesters regelrecht naar zijn auto, waar Poppie al in zit. Door te

benadrukken dat Poppie zich al in de auto bevond, krijgt de opmerking van Leenkamp meer kracht.

Wat tot slot opvalt aan Poppie is haar taalgebruik. De liedjes die Poppie zingt zijn Duitstalig (Lulofs, 1992, p. 61). De kennis van een ‘westerse taal’ plaatst haar dichterbij de westerse cultuur dan de overige njais. Dit wordt echter direct gecompenseerd door haar spreektaal. Poppie laat in haar citaten af en toe een Indisch woord vallen. Zo noemt ze blanken ‘Blanda’s (p.58) en roept ze tot Allah (p.59). Hierdoor wordt Poppie weer duidelijk als oosters neergezet.

Poppie bevindt zich dus, ten opzichte van de andere njais, in een meer ‘westerse’ positie. Ze is vrijer, gelijkwaardiger en kent westerse talen. Die gelijkwaardigheid kan te maken hebben met de afkomst van Poppie. Kiku San en Okubo San komen uit Japan, terwijl Poppie Indonesisch is. De eerste twee njais zijn dus vreemdelingen in Poppie’s moederland. Toch wordt ook haar oosterse afkomst benadrukt en wordt de vrijheid van haar bestaan becommentarieerd door de overige personages, waardoor de vanzelfsprekendheid wordt verminderd.

De komst van de blanke vrouw

De karakterisering van de njai komt niet alleen tot stand door middel van directe uitspraken over de njais zelf, maar ook door middel van uitspraken en gedachten over het njai-bestaan in het algemeen. Dat er binnen het verhaal uitspraken worden gedaan over de njai, heeft alles te maken met de komst van de blanke vrouw. In de paragraaf over de focalisatie in *Rubber* zagen we in een citaat dat Poppie aan Meesters vraagt of er ‘blanke vrouw’ op de plantage komt.

‘Is het wáár?’ vroeg ze, ‘dat er overmorgen een nieuwe toewan komt?....’

‘Ja!.... Van wie weet je dat?’

‘Van de eerste krani....’

Het was even stil. ‘En.... mèt een mim?....’ vroeg ze.

‘Ja.’

(...)

‘Een blanke vrouw dus?’

‘Ja.’

‘Wat moet die hier in de rimboe?’

(...)

‘Dat geeft natuurlijk soesah...’ zei ze afkeurend, ‘zoo’n blanke mim in de rimboe!...’
(Lulofs, 1992, p.62)

Dit citaat geeft aan dat Poppie, zelf een inlander, niet inziet wat een blanke vrouw in Indië te zoeken heeft. Meesters ziet echter niet in wat voor een ‘soesah’ de blanke vrouw met zich mee kan brengen (Lulofs, 1992, p.63). Toch ziet Meesters net als Van der Meulen niet wat hij met een blanke vrouw zou moeten. Poppie gaat dan ook samen met Meesters terug naar Nederland, want ‘k Mot niks hebbe van die hollandsche straat-sloerie’s’, aldus Meesters (Lulofs, 1992, p.401).

Op de bewuste avond waar Leenkamp de spottende opmerking met betrekking tot Poppie maakt, wordt ook gesproken over de verandering die de vrouwen teweeg brengen op de plantage. Ravinsky vertelt dat iedereen vroeger, toen ze allemaal gewoon planters waren, gelijk was. ‘Maar die waren, net als wij allemaal, planters! En we hadden allemaal een huishoudster en we sloegen elkaar allemaal wel d’r eens op het gezicht, maar dan dronken we het weer af en dan was het in orde.’ (Lulofs, 1992, p.198-199). Deze situatie in *Rubber* veranderde toen de blanke vrouwen kwamen. Zoals Van der Meulen al eerder aangaf, kostten blanke vrouwen alleen maar geld. Hierdoor moesten de mannen meer gaan verdienen wat leidde tot een onderlinge concurrentiestrijd. Bloemstra, een planter, legt dit uit:

‘Toen de vrouwen kwamen, is het veranders [sic]! Nou wordt er minder gezopen en de lui zijn minder joviaal. D’r mot dik gedaan worden met zijden kousen en eetpartijtjes... Dat kost geld. En daarom wil iedereen baas worden. En de een likt den ander en de een spreekt kwaad van den ander. (Lulofs, 1992, p.199)

Bloemstra laat in deze passage zien dat de sfeer op de plantage is veranderd sinds de komst van de westerse vrouwen. De ruwe ‘mannenwereld’ die Ravinsky beschrijft, heeft plaats gemaakt voor een ‘beschaafdere’ wereld van vrouwen. Ook verdienen de mannen alleen nog maar geld voor hun vrouwen. De machtssituatie wordt hier omgedraaid. De blanke vrouw vormt, zoals eerder gezien, een bedreiging voor de mannelijke macht. Er ontstaat door haar komst een beschavingsproces binnen de planterswereld. Dit verklaart waarom de ‘onbeschaafde’ Meesters weinig moet hebben van de Nederlandse vrouw. Hij voelt niet alleen een bedreiging van de vrouwelijke macht, maar ook van de beschavende werking ervan.

Bovenstaande analyse laat ons zien dat de njai continu wordt vergeleken met andere vrouwen. De man speelt hierin een belangrijke rol, omdat het hoofdzakelijk de man is die deze vergelijkingen maakt. We zagen ook dat klasse belangrijk is voor de positie van de njai. Hoe lager de klasse van de man is, hoe vrijer de njai is. De binaire oppositie oost-west is voor de representatie van de njai erg belangrijk. De man spreekt zich positief uit over het onderdanige karakter van de njai, waar hij negatief spreekt over het vrije karakter van de blanke vrouw. Afkomst speelt dus een heel grote rol bij de totstandkoming van het karakter van de njai, omdat ze continu wordt gespiegeld aan een vrouw van een andere afkomst. Het is belangrijk om te zien dat deze twee typen vrouwen, de westerse en de oosterse, opposities van elkaar zijn. Door deze continue spiegeling definiëren de vrouwen elkaar. Ondanks alle positieve beschrijvingen van de njai tegenover de westerse vrouw, heeft de njai alsnog een ondergeschikte rol. Dit komt doordat de ondergeschiktheid en de toewijding aan de man, juist als positieve kenmerken worden ervaren. Doordat de blanke vrouw als vrij en onafhankelijk wordt weergegeven, wordt de njai hier automatisch tegen afgezet als afhankelijk en onderdanig. De karakterisering van de westerse vrouw, draagt op deze manier bij aan de karakterisering van de njai. Dit is goed terug te zien in de oppositie tussen Renée en Kiku San. Kiku San zorgt voor John en staat altijd voor hem klaar. Renée verveelt zich, is niet thuis als John haar nodig heeft en geeft zijn geld uit op de club. De njais worden in *Rubber* dus boven de westerse vrouwen geplaatst, maar alleen omdat ze onder de man staan. Hun rol wordt als positief ervaren, doordat ze minder een bedreiging vormen voor de mannelijke macht. Zowel de focalisatie als de karakterisering door middel van de personages draagt bij aan de totstandkoming van de vanzelfsprekendheid van deze ideologie.

3. Aarde der mensen

3.1. Aarde der mensen

Aarde der mensen verscheen in 1980 voor het eerst in Jakarta en had als oorspronkelijke titel *Bumi manusia*. De roman is het eerste deel van de *Buru-tetralogie*. Het verhaal ontstond toen Toer gevangen zat voor het in bezit hebben van anti-Nederlandse documenten. Hij vertelde het verhaal aan zijn medegevangenen, die het verhaal doorvertelden (Snoek in Toer, 2008, p.405). Later schreef hij het verhaal gedetailleerder op en werd het uitgegeven. De boeken werden in Indië direct verboden, maar ze verspreidden zich snel over de rest van de wereld. Voor deze analyse maak ik gebruik van de uitgave uit 2008 van De Geus, vertaald door Ina E. Slamet-Velsink en Jos Versteegen.

Aarde der mensen gaat over een jongen, Minke. Hij is de zoon van een Javaanse regent, wat hem in staat stelt onderwijs te volgen, in tegenstelling tot andere inlanders. Op een dag gaat hij met zijn vriend Robert Suurhof mee naar Boerderij Buitenzorg op bezoek bij een vriend van Robert. Op Boerderij Buitenzorg woont een Nederlandse man, Herman Mellema, met zijn njai, Njai Ontosoroh, en zijn twee Indo kinderen, Annelies en Robert. Minke is op slag verliefd op Annelies en andersom. Hij wordt voorgesteld aan haar moeder, Njai, die een speciale indruk bij hem achterlaat. Njai blijkt uitstekend Nederlands te spreken en leidt de volledige onderneming van de Mellema's, terwijl Herman Mellema zijn dagen slijt in het bordeel. Minke krijgt de uitnodiging van Njai Ontosoroh om op de boerderij te komen wonen. Hij neemt dit aanbod aan en raakt zo geïntigreerd door de familie dat het hem continu bezig houdt. Hij spreekt over zijn nieuwe leven met zijn goede vriend Jean Marais en zijn docente Magda Peters en besluit al zijn bevindingen over deze familie op te schrijven. Hierdoor wordt Minke door studiegenoten met de nek aangekeken en wordt vervolgens van school gestuurd. Minke trouwt met Annelies, maar omdat het een islamitisch huwelijk betreft, wordt dit huwelijk ongeldig verklaard door de Europese rechtbank. Vervolgens overlijdt Herman Mellema en doordat hij nooit getrouwd is met zijn njai, heeft ze nergens recht op. Het blijkt dat Herman Mellema nog een zoon in Nederland heeft. Hij komt opeisen wat hem toekomt, inclusief de dochter van Njai, Annelies.

3.2. Wie spreekt in *Aarde der mensen*?

In *Aarde der mensen* kijkt de lezer mee over de schouder van de hoofdpersoon, Minke. De meeste hoofdstukken in het boek zijn homodiëgetisch, omdat Minke zijn eigen ervaringen, gedachten en handelingen beschrijft. Een aantal hoofdstukken zijn echter heterodiëgetisch.

Minke beschrijft hier situaties door middel van getuigen of verhalen. Het betreft situaties die hij zelf niet heeft meegemaakt. De vertelsituatie is hierdoor zeer gecompliceerd en voor de lezer voelt het alsof hij in aanraking komt met de denkbeelden van de overige personages. Dit gevoel kan op verschillende manieren tot stand komen.

Om te beginnen heeft het gevoel dat je dichtbij de overige karakters staat te maken met focalisatie. In *Aarde der mensen* ligt de focaliserende rol bij Minke. Als lezer leef je sterk met Minke mee, doordat je heel dicht bij zijn leven en gedachten betrokken bent. Toch komen de overige personages van verschillende nationaliteiten en klassen ook aan het woord. In *Aarde der mensen* wordt dezelfde tactiek toegepast als in *Rubber*. Minke gist naar de gedachten van de personages, waardoor je als lezer wordt gestuurd door zijn waarneming. De woorden van personages worden vrijwel altijd in directe rede weergegeven. Maar doordat we met Minke meekijken en hij degene is die vertellerscommentaar levert, is alle overige informatie in feite gekleurd. In de volgende passage geeft Minke suggesties met betrekking tot de gedachten van Jean Marais:

Wat ging er eigenlijk in hem om? Verlangde hij terug naar een verleden dat ongrijpbaar was geworden? Of had hij heimwee naar het land waar hij was geboren en opgegroeid, waar hij het levenslicht had aanschouwd? Maar durfde hij niet terug te gaan omdat hij verminkt was en een kind had uit een ander land? Of wilde hij een werk scheppen dat hem beroemd zou maken, zodat zijn land hem zou ontvangen met de eer die een bekend schilder toekomt? (Toer, 2008, p.58)

Hoewel deze passage kenmerken vertoont van de vrije indirecte rede, heeft dit niet hetzelfde effect als in *Rubber*. Daar zagen we dat de verteller, door middel van de vrije indirecte rede, zijn visie kon laten doorschemeren in een tekst. Hier is dat niet het geval, omdat Minke zowel personage als verteller is. De vertellerstekst draagt dus niets bij aan zijn personagetekst. Door deze verteltechniek lijkt het echter wel alsof de lezer betrokken wordt bij de gedachten van een personage, terwijl dit niet het geval is. Jean Marais wordt door deze gedachten gekarakteriseerd, terwijl we in feite niet eens weten wat hij denkt. Iets dergelijks gebeurt ook wanneer Minke voor het eerst bij de Mellema's thuiskomt, samen met Rob Suurhof: 'Ik werd onrustig. Ik wist dat het eerste bedrijf van het toneelstuk was begonnen. Als hij me niet wilde ontvangen zou Suurhof in lachen uitbarsten en wachten tot ik naar de grote weg was gekropen, met Darsam achter me aan.' (Toer, 2008, p.18). Minke beschrijft hier een eventuele situatie die helemaal niet zo uitpakt. Minke wordt netjes binnengevraagd door Robert

Mellema. Toch creëert Minke, door aan de geven dat de jongens wel in staat zouden zijn hem te vernederen, een negatieve sfeer rond deze personages. Doordat Minke aangeeft dat hij zich onrustig voelt met de situatie, geeft dit voor de lezer een waarschuwing af: deze personages zijn niet pluis. Het is hier duidelijk dat we Minke's stem door de hele roman heen horen, omdat hij zijn vertellerspositie gebruikt om het verhaal te kleuren en te sturen.

In *Aarde der mensen* wordt een aantal personages naar de voorgrond gehaald, waardoor het lijkt alsof de vertellerspositie even wordt afgestaan. Dit heeft te maken met het heterodiëgetische karakter van sommige hoofdstukken. In de eerste regel van het boek wordt Minke al gepresenteerd als de verteller: 'De mensen noemden mij Minke.' (Toer, 2008, p.7). Het is hier direct duidelijk dat er sprake is van een homodiëgetische verteller; Minke vertelt zijn verhaal. Zoals eerder aangegeven bevat de roman ook hoofdstukken waar Minke geen deel van uitmaakt en op het moment zelfs ook niets van af had kunnen weten. Het wordt echter heel duidelijk gemaakt dat Minke de vertellerspositie behoudt. Zo wordt het hoofdstuk waarin Robert de hoofdpersoon is ingeleid met de volgende passage: 'En Robert Mellema? Volgens de mensen van de Boerderij en volgens de getuigen en de beklagde bij de rechtszitting later gebeurde er wat ik hier weergeef:[...]' (Toer, 2008, p.172). Aan de lezer wordt hier duidelijk gemaakt, dat ook al krijgen we nu het verhaal van Robert te horen, hij, Minke, degene is die het vertelt.

Bijzonder van deze passage is dat het Minke hier naast de verteller ook optreedt als de schrijver van het verhaal. Minke geeft aan het einde van hoofdstuk vier aan dat hij de familie van Njai Ontosoroh gaat bestuderen en beschrijven. In dit hoofdstuk begint hij met schrijven over zijn gesprekken met Annelies en over de dingen waar Annelies over vertelt. In de verhalen die Minke beschrijft, is er sprake van ingebedde focalisatie. Hoewel Minke aangeeft dat hij degene is die het verhaal schrijft, kijken we even mee over de schouder van een ander personage. In het eerste ingebedde verhaal is Annelies in plaats van Minke de ik-persoon. Ze spreekt hier met directe rede en wordt de primaire focalisator. Toch is het duidelijk dat Annelies hier niet zelf aan het woord is, maar dat het gaat om een herschrijving van het verhaal verteld door Annelies aan Minke. Minke leidt dit als volgt in: 'Ik wilde weten wie die geweldige Njai Ontosoroh eigenlijk was en kon mijn nieuwsgierigheid haast niet bedwingen. Een paar maanden later kwam ik erachter door een verhaal dat Annelies over haar moeder vertelde. Herschreven luidt het als volgt: [...]' (Toer, 2008, p.58).

Annelies vertelt Minke, die ze Mas (echtgenoot) noemt, over haar gevoelens op de dag van hun ontmoeting. In de eerste hoofdstukken worden de gedachten van Minke

weergegeven. In het hoofdstuk van Annelies krijgen we ook haar gedachten te horen, maar op een indirecte manier. Annelies vertelt aan Minke wat ze op de beschreven momenten dacht, waardoor we dicht bij Annelies komen te staan, maar niet in haar hoofd kruipen. Hier volgt een weergave van de gedachten van Annelies: ‘Was ik gek geworden? Waarom doemde jij steeds voor me op, Mas? Waarom vond ik het fijn om dicht bij jou te zijn en voelde ik me eenzaam en verdrietig als jij er niet was? Waarom had ik na je vertrek plotseling het gevoel dat ik iets kwijt was geraakt?’ (Toer, 2008, p.76). Ook deze passage heeft het karakter van de vrije indirecte rede, maar doordat Annelies geen vertellerstekst heeft, is dit het niet. Haar gedachten zijn personagetekst. Vervolgens beschrijft Annelies haar bezoek aan haar moeder, Njai Ontosoroh. Annelies gaat in gesprek met haar moeder over het verleden. Onderstaand citaat geeft de laatste regels van de paragraaf weer:

Ik zei dus: ‘Mama, vertel eens hoe je papa hebt ontmoet en hoe je met hem hebt geleefd.’

‘Ja dat moet je inderdaad weten, An. (...) Kom, ik zal het je vertellen. En vergeet het nooit meer.’

En ze begon te vertellen. (Toer, 2008, p.81)

De eerste regel van de volgende paragraaf luidt: ‘Ik heb een oudere broer, Paiman.’ (Toer, 2008, p.81). Hier komen we aan bij een tweede laag in het verhaal. Binnen het verhaal van Annelies wordt nu een verhaal verteld door Njai Ontosoroh. De ‘ik’ in het verhaal is op dit moment Njai. Op dit punt in het verhaal schrijft Minke dus over het verhaal van Annelies, die vertelt over haar moeder, die Annelies op haar beurt weer over haar verleden vertelt. De schrijver maakt wel continu duidelijk in welke laag van het verhaal we ons bevinden. Voordat je het sprekende personage als verteller gaat ervaren, word je eraan herinnerd dat er sprake is van een verhaal in een verhaal. Er is continu een moment van terugkoppeling naar de gesprekspartner. Je voelt je als lezer minder direct aangesproken, doordat de verteller zich niet meer tot jou als lezer richt, maar tot een ander personage. Dit komt in beiden lagen voor. ‘Door die vraag, die ze voor de eerste keer aan mij stelde, kwamen er tranen in mijn ogen, Mas. Ze leek altijd zo hard.’ (Toer, 2008, p.77). Hier wordt het verhaal over Annelies en haar moeder even onderbroken om te laten zien dat Annelies een verhaal aan het vertellen is aan Minke en dat hij dus ook de verteller blijft. Njai Ontosoroh doet hetzelfde in haar verhaal: ‘Toen ik bijkwam, wist ik dat ik niet meer de Sanikem van vroeger was. Ik was njai geworden

in de volle zin van het woord. Later kwam ik de naam de toean besar te weten: Herman Mellema. Je vader, An, je echte vader. (...) Slaap je al, of nog niet? Nee?' (Toer, 2008, p.90).

Ook in het verhaal van Njai Ontosoroh worden, net als bij Annelies, haar gedachten op een indirecte manier weergegeven: 'Ik durfde niet om me heen te kijken, maar ik had het gevoel of duizend paar ogen ons verwonderd aanstaarden. (...) Mijn gedachten en gevoelens drukten steeds zwaarder op me.' (Toer, 2008, p.86). Hoewel het duidelijk is dat de echte vertellersrol nog steeds bij Minke ligt en we niet in het hoofd van Njai kunnen kijken, komt de lezer door de weergave van haar gedachten eveneens dicht bij Njai te staan. Op deze manier krijgen Njai Ontosoroh en Annelies echter wel een grote ingebedde focaliserende rol. Minke laat in zijn verhaal niet iedereen op deze manier aan woord, waardoor je alleen de visies van de personages in zijn nabije omgeving te zien krijgt.

Robert en Herman Mellema krijgen weinig tot geen focalisatie. Op het moment dat Robert wel focaliseert, wordt het moment weergegeven dat hij wordt verleid in een bordeel. Net als zijn vader, raakt hij in de ban van dit huis en keert amper terug naar de boerderij. Dit moment beschrijft het begin van de ondergang van Robert Mellema. Njai Ontosoroh zegt: 'Vergeet deze dag niet, An. Zo kwam je vader toen ook terug. Ik moest wel doen alsof hij uit mijn leven was verdwenen. Vandaag herhaalt de geschiedenis zich met je broer. Hij treedt in de voetsporen van meneer. Laat hem maar.' (Toer, 2008, p.191). De focaliserende rol van Robert draagt in dit geval slechts bij aan de weergave van zijn eigen ondergang. Door aan te geven dat hij in de voetsporen treedt van zijn vader, wordt ook de vader nog eens negatief afgeschilderd. Wat opvalt in het hoofdstuk van Robert is dat er geen 'ik' is in het verhaal. Hij wordt continu aangeduid met 'hij'. Dit maakt zijn verhaal veel onpersoonlijker dan die van Annelies en Njai, waardoor de lezer minder geneigd zal zijn zich met Robert te identificeren.

Doordat het verhaal van Njai Ontosoroh en Annelies direct aan Minke is verteld, heeft dit een verhaal een hoog waarheidsgehalte. We kunnen als lezer ervanuit gaan dat de woorden zo zijn uitgesproken. Bij Robert wist Minke echter vrij weinig van het verhaal. Het is een samenraapsel van getuigenverklaringen en verhalen. Het is niet aannemelijk dat de woorden die weergegeven zijn letterlijk zijn uitgesproken door Robert. Dit maakt Robert in dit hoofdstuk een fictief personage in het verhaal van Minke. Roberts verhaal wordt hierdoor minder geloofwaardig dan die van de overige personages.

Robert Mellema en zijn vader Herman Mellema worden ook in de tekst als 'onbelangrijk' bestempeld. Zo zegt Annelies over Robert: 'Je hoeft niet op Robert te letten. Hij haat alles wat inlands is, behalve het genot dat hij eruit kan halen.' (Toer, 2008, p.67). Deze uitspraak zet Robert tegelijkertijd neer als een afkeurenswaardig personage, waarover in

de volgende paragraaf meer. Over Herman Mellema zegt ze: ‘Trek je asjeblieft niets van hem aan, Mas. Niemand weet waar hij werkt. Hij zegt nooit iets, alsof hij stom is geworden. Wij vragen het hem ook nooit. Er niemand die met hem praat.’(Toer, 2008. P.68). Ook hij wordt door Annelies als onbelangrijk bestempeld. Wat hij ook mag zeggen, trek je niets van hem aan. Hoewel deze uitspraken aan Minke zijn gericht, klinkt het als een verzoek aan de lezer. In deze roman zijn het deze ‘westerse’ personages die als ‘flat character’ worden weergegeven. De oosterse personages zijn juist de personages die een ontwikkeling doormaken en daardoor een belangrijke positie binnen het verhaal innemen. De overige westerse personages die aan het woord komen, zorgen ervoor dat Njai haar denkbeelden uit kan spreken. Wanneer bijvoorbeeld Magda Peters, de docente van Minke, in gesprek gaat met Njai Ontosoroh, spreekt Njai haar hier continu tegen. De rol van Magda Peters kan hier worden gebruikt om de denkbeelden van Njai naar voren te laten komen. Een voorbeeld hiervan is de volgende passage:

Magda Peters zweeg een tijdje. (...) Toen zei ze: ‘Mevrouw, u bent geen slavin en u hebt ook niets weg van een slavin.’

‘Njai, juffrouw’, corrigeerde mama haar. ‘Een slaaf kan wel in het paleis van een keizer wonen, maar hij blijft een slaaf.’(Toer, 2008, p.244)

Doordat Magda Peters in discussie gaat met Njai, krijgt Njai de gelegenheid om haar visie te delen. De lezer wordt meer meegenomen in het leven van Njai, waardoor hij zich eerder achter haar zal scharen dan achter Magda Peters.

Ook heeft Minke contact met de familie De la Croix. De vader van deze familie is een verlichte assistent-resident en Minke onderhoudt briefcontact met zijn dochters. De familie is geïnteresseerd in Minke, omdat hij een ontwikkelde inlander is. De dochters, Sarah en Miriam, spreken met hem over de ‘associatietheorie’, die inhoudt dat ‘vooraanstaande Europeanen’ samenwerken met ‘ontwikkelde inlanders’. Hierdoor zouden er geen controleurs nodig zijn, omdat de regent direct in contact staat met het Europese bestuur (Toer, 2008, p.154). Minke ervaart deze interesse in hem als een experiment, waarin hij zichzelf een ‘proefkonijn’ van deze theorie voelt (Toer, 2008, p.153). Meneer De la Croix ziet zichzelf als een verbeteraar. Hij wil Indië een betere toekomst geven, maar respecteert hierbij niet de oorspronkelijke bevolking. Tegen Minke zegt hij: ‘Minke, als jij je zo blijft gedragen, dat wil zeggen als je een Europese houding aanneemt en niet slaafs bent zoals de Javanen in het algemeen kun je later misschien een belangrijk man worden.’ (Toer, 2008, p.157). De enige

manier waarop Minke belangrijk kan worden is door Europees te zijn. De Europeanen willen een inlandse schakel tussen het bestuur en het volk, maar deze schakel moet wel een Europees karakter hebben. Ook meneer De la Croix maakt dus onderscheid in klasse en afkomst.

We zien dus dat de stem in *Aarde der mensen* die van Minke is. Annelies en Njai Ontosoroh krijgen echter ook een grote focaliserende rol, waardoor je als lezer erg betrokken raakt bij hun levens en gedachten. Wanneer de westerse personages focaliseren of tekst krijgen, werkt dit ondersteunend voor de denkbeelden en visies van de inlandse personages, Minke, Annelies en Njai Ontosoroh. Hier zal ik verder op in gaan in het volgende stuk.

3.3. De karakterisering van de njai

Doordat Njai Ontosoroh één van de centrale figuren is in *Aarde der mensen*, is er veel ruimte voor de karakterisering van dit personage. Zo wordt dit personage uitgebreid geïntroduceerd, is ze vaak het object van focalisatie en zoals we in de passage van Magda Peters zagen, staan ook andere personages in dienst van de karakterisering van de njai. In deze paragraaf zal ik hier verder op in gaan.

De verbazing van Minke

In *Aarde der mensen* wordt Njai Ontosoroh geïntroduceerd door Minke. Voordat Minke Njai heeft ontmoet, spreekt hij al over haar:

Tot nu toe kenden de mensen meneer Mellema alleen maar van naam. Je zag hem zelden of nooit. Over zijn concubine werd veel meer gepraat. Ze heette Njai Ontosoroh en werd door iedereen bewonderd. Ze was aantrekkelijk, in de dertig, en de bestuurster van de hele, uitgestrekte landbouwonderneming. (Toer, 2008, p.17)

Uit dit citaat blijkt al dat we niet met een gewone njai te maken hebben. Waar een njai normaal voor het huishouden zorgt en haar man dient, heeft Njai Ontosoroh de volledige onderneming overgenomen. De eerste ontmoeting tussen Minke en Njai Ontosoroh bevestigt deze eerste beschrijving. Njai gedraagt zich vrij en Minke is dan ook overrompeld door haar verschijning.

Ik aarzelde. Moest ik haar een hand geven zodat ik dat bij een Europese vrouw zou doen, of moest ik me tegenover haar gedragen als tegenover een inlandse? Hoefde ik

me niets van haar aan te trekken? Maar zij gaf mij een hand. Ik was stomverbaasd en wist me van mijn figuur geen raad toen ik haar de hand drukte. Dit was geen inheemse gewoonte, maar een Europese! (Toer, 2008, p.23)

Minke uit in de roman vaker zijn verbazing. Zo denkt hij nadat Njai de Egyptische koningin Nefertite kan benoemen: ‘Wat de naam van dat beeldje ook mocht zijn, ik verbaasde mij erover dat een inlandse, en dan nog wel een concubine, de naam van een Egyptische farao kende.’ (Toer, 2008, p.22). Minke is ook verbijsterd over haar manier van spreken: ‘Het verbaasde me dat ze goed Nederlands sprak, met de klemtonen op de juiste plaats, zoals je dat op school leert.’ (Toer, 2008, p.23). Bovenstaande citaten geven aan dat Njai Ontosoroh goed ontwikkeld is. Belangrijker echter is de verbazing van Minke hierover. Deze verbazing geeft aan dat deze situatie niet natuurlijk is.

Het is duidelijk dat Njai zich boven het niveau van een ‘gewone’ njai bevindt. Njai gedraagt zich westers, wat in de ogen van Minke niet normaal is. Minke voelt zich wel direct thuis bij Njai en noemt haar dan ook ‘Mama’. Deze moederrol die Njai Ontosoroh voor Minke vervult is erg interessant. Hij weet eerst niet hoe hij Njai aan moet spreken, tot hij toestemming krijgt haar ‘mama’ te noemen. Dit kan voortkomen uit het feit dat Minke, naast zijn moeder, nooit een vrouw van een dergelijke ‘gelijke’ positie aan heeft gesproken. Hij weet dus pas hoe hij zich moet gedragen als hij in haar een moederfiguur ziet. Het is voor Minke niet moeilijk om haar als moederfiguur te zien, omdat hij van haar kan leren en haar als voorbeeld ziet.

Minke wordt afgeschilderd als een gelijkheidsdenker, maar ook hij maakt in de roman onderscheid. Het feit dat Minke aangeeft dat hij, als hij Njai als inlandse zou behandelen, niets van haar aan hoefde te trekken, laat zien dat ook hij onderscheid maakt tussen verschillende posities. Deze ongewone situatie levert voor Minke dan ook tegenstrijdige gevoelens op, die hij als volgt weergeeft:

Een innerlijke stem waarschuwde mij: pas op, stel haar niet op één lijn met je moeder. Ze is maar een njai, ze kent geen wettig huwelijk, ze heeft onwettige kinderen ter wereld gebracht, ze is iemand met een lage moraal, ze heeft haar eer verkocht voor een luxueus leventje... En toch kon ik niet zeggen dat ze dom was. Haar Nederlands was vloeiend, correct en beschaafd genoeg. Haar houding tegenover haar dochter getuigde van verfijning, wijsheid en openheid, heel anders dan bij inlandse moeders. Ze gedroeg zichzelf als ontwikkelde Europese vrouwen. (Toer, 2008, p.27)

In dit citaat wordt de njai in het algemeen als ondergeschikt afgeschilderd. En hoewel Njai een inlandse is, zegt Minke dat ze anders is dan de inlandse moeders. Ze wordt neergezet als een ontwikkelde Europese vrouw. Zelfs het kantoorwerk wordt door haarzelf gedaan op de onderneming. Naast haar intelligentie en beschaafdheid wordt ook haar macht benadrukt:

Ze schreef niet, maar wist heel goed hoe ze mensen in haar greep moest krijgen. Ze beheerde een grote onderneming op een Europese manier. Ze weerstond haar oudste kind. Ze had haar heer, Herman Mellema, in haar macht en leidde haar jongste, Annelies Mellema, op tot aspirant-administrateur - dat mooie meisje, het ideaal van elke man. (Toer, 2008, p.75)

Door de ogen van Minke wordt Njai Ontosoroh dus beschreven als een succesvolle, machtige, aantrekkelijke vrouw. Welke invloed dit heeft op de ideologie die doorschemert in deze roman, zal later in dit hoofdstuk aan bod komen.

De plaats van de njai-figuur in de maatschappij

In een van de bovenstaande citaten zagen we hoe Minke in eerste instantie tegen njais aankijkt. Ze is ‘maar’ een njai met een ‘lage moraal’ (Toer, 2008, p.27). Het is haar Europese houding die Minke intrigeert. Minke heeft dus eigenlijk een zeer lage dunk van de njai. Ook op andere plekken in het boek wordt de positie van de njai in het algemeen expliciet benoemd.

(...) iedereen scheen te weten dat het morele peil in het gezin van een njai laag was. Het was er smerig, men kende er geen beschaving en was alleen maar gericht op seks. Njais waren hoeren, mensen zonder persoonlijkheid, voorbeschikt om te verdwijnen zonder een spoor achter te laten. (Toer, 2008, p.52)

Minke geeft hierna direct aan dat hij twijfelt of dit ook van toepassing is op Njai Ontosoroh. Ze wordt hier afgezet tegen de algemene opvatting van een njai. Het woord ‘iedereen’ is hier erg interessant. Waar Njai eerst door ‘iedereen’ werd bewonderd (Toer, 2008, p.17), weet nu ‘iedereen’ hoe laag het morele peil van het gezin van een njai is. In beide gevallen is Minke de focalisator, waardoor hij zichzelf lijkt tegen te spreken. Door deze uitspraken komt de tweestrijd waarin Njai zich bevindt duidelijk naar voren. Wederom wordt hier het grote succes van Njai getoond tegenover de lage positie die samenhangt met haar njai-bestaan.

Njai Ontosoroh omschrijft zelf ook de positie van de njai: ‘Een njai heeft geen leven. Ze is niet meer dan een slavin met als enige plicht het tevredenstellen van haar heer. In alle opzichten!’ (Toer, 2008, p.90). Hoewel ze deze definitie van de njai geeft, neemt ze deze positie zelf niet (meer) in, aangezien ze niets meer doet voor haar heer. Toch zagen we in het gesprek met Magda Peters, dat ze zichzelf als een slaaf ziet, hoe vrij ze ook lijkt te zijn. Een laatste uitspraak over de positie van de njai vinden we bij Maiko, de prostituee van Robert Mellema. Maiko zegt: ‘Als concubine heb je het minder zwaar dan als prostituee. Je kunt een redelijk normaal leven leiden en je bent vrijer dan wanneer je trouwt met een Japanse jongen die van zijn aanstaande vrouw geld verwacht.’ (Toer, 2008, p.182).

Deze karakterisering laten zien dat de njai zeer laag op de sociale ladder staat. Alleen Maiko geeft aan dat een prostituee nog minder waard is. Njai Ontosoroh vergelijkt twee keer in de roman het leven als njai met het slavenbestaan. Hierdoor komt in de roman duidelijk naar voren dat de njai een ondergeschikte figuur is. De vraag die nu overblijft is wat het vrije karakter van Njai Ontosoroh verklaart en wat dit betekent voor de positie van de njai in het algemeen.

Definitie door oppositie

Naast de directe karakterisering van Njai Ontosoroh en de uitspraken over de njai in het algemeen, is er een aantal binaire opposities dat bijdraagt aan de totstandkoming van de representatie van de njai. Zo speelt etniciteit door het hele boek een grote rol. Zelfs binnen het gezin van Njai Ontosoroh heerst er verdeeldheid op dit gebied. Zij, een inlander, heeft twee kinderen samen met Herman Mellema, een Nederlander. Deze kinderen, Robert en Annelies, zijn dus indo’s, oftewel raciaal gemengde kinderen. Robert voelt zich echter Europees en hangt dan ook heel erg naar zijn vader. Hij wil niets met zijn moeder te maken hebben. De afkeer van zijn moeder gaat erg ver, zoals we eerder in het volgende citaat zagen: ‘Je hoeft niet op Robert te letten. Hij haat alles wat inlands is, behalve het genot wat hij eruit kan halen.’ (Toer, 2008, p.67). Verder zegt Annelies over Robert: ‘Hij heeft een hekel aan inlanders, maar niet aan het lekkere leventje dat ze hem kunnen verschaffen, zegt mama. Hij kan zich niets heerlijkers voorstellen dan een Europeaan te zijn voor wie alle inlanders buigen. (...) Alle mensen moeten voor hem werken, mama en ik inbegrepen.’ (Toer, 2008, p.68). Hier komt duidelijk de oppositie oost-west naar voren. De positie die Robert inneemt als ‘Europees’ hangt direct samen met de onderdrukking van de inlanders. Annelies voelt zich meer verbonden met haar moeder en ziet zichzelf dan ook als een inlandse. Ze herhaalt hier een uitspraak van haar moeder. Wanneer Minke vraagt of Robert Annelies als inlandse

beschouwt, zegt ze: ‘Ik ben een inlandse, Mas’, antwoordde ze zonder aarzelen. ‘Verbaast je dat? Ik heb het recht om me Indo te noemen. Maar ik hou meer van mama en vertrouw op haar. En zij is een inlandse, Mas.’ (Toer, 2008, p.68). Deze citaten laten duidelijk zien dat de denkbeelden van Annelies voortkomen uit die van Njai Ontosoroh. We horen de stem van Njai dus ook via Annelies.

Robert en Annelies zijn erkend door hun vader. Dit houdt in dat ze zichzelf Indo ‘mogen’ noemen, in plaats van inlander, en staan ze hierdoor hoger voor de wet dan Njai en andere inlanders. Door deze erkenning verliest Njai Ontosoroh alle rechten over haar kinderen. Ondanks het feit dat Annelies haar moeder als inlandse bestempelt, laat Njai duidelijk zien dat ze niet zomaar een inlander is. Ze vraagt zich het volgende af: ‘Ben ik een Nederlander met een bruine huid geworden? Ik durfde de vraag niet te beantwoorden, hoewel ik kon zien hoe achterlijk de inlanders om me heen nog waren.’ (Toer, 2008, p.95). Uit dit citaat blijkt dat Njai bang is om te verwestersen, maar ze zich toch verder ontwikkeld voelt dan de inlanders om zich heen. Njai lijkt vast te houden aan de njai-status, om zo de koloniale problemen naar voren te laten komen. Ze houdt echter niet vast aan haar inlandse positie, omdat ze zich wel meer ontwikkeld voelt dan de inlandse personages. Njai plaatst zich hierdoor tussen twee groepen, terwijl ze beiden niet echt thuis hoort.

Niet-verwesterde personages binnen het boek worden als minder ontwikkeld neergezet. Zo beheersen de Chinese eigenaren van het bordeel de Nederlandse taal niet goed. Dit wordt als volgt weergegeven: ‘Wat wilt u dlinken, Njo? Wat dlinkt u meestal? Whiskey, brandy, cognac, jenevel, gedistilleerd of gewone lijstwijn?’ (Toer, 2008, p.174). Hierdoor wordt het verschil in taalbeheersing goed weergegeven tussen de Chinese eigenaar en Njai. Ondanks het tegenstrijdige karakter van Njai is de west-oost oppositie binnen het gezin al van kracht. Hoe westers Njai ook wordt neergezet door Minke, het Europese karakter van Robert laat zien dat ze toch een inlandse is en blijft.

Het is geen toeval dat de twee ‘westerse’ personages waar Njai tegenover wordt geplaatst mannen zijn. Zoals eerder aangegeven is het enige doel van de njai haar heer te dienen. Dit maakt de man een belangrijk onderdeel van de machtsverhouding. Dat Njai Ontosoroh zich afzet tegen deze machtsverhouding komt voort uit de machteloze positie van haar moeder. Op het moment dat Njai werd verkocht aan haar heer, kon haar moeder daar niets aan doen, omdat dat haar plaats niet was (Toer, 2008, p.86-87). Njai Ontosoroh heeft dit haar ouders nooit vergeven, in het bijzonder haar moeder niet.

Herman Mellema legde Njai veel uit over de boerderij, waardoor ze steeds meer taken van hem overnam. Zo begon ze in te zien dat Herman Mellema ook afhankelijk was van haar, in plaats van zij alleen van hem (Toer, 2008, p.92). De klassieke man-vrouwverhouding draait hierdoor om. De vrouw, de inlandse vrouw, krijgt de macht over de westerse man. Het is hier duidelijk dat, zoals Spivak voorspelde, deze man-vrouwverhouding niet los kan worden gezien van de etnische verhoudingen. Niet alleen op de onderneming, maar ook in het gezin heeft Njai de macht. Bij het eten bevindt ze zich aan het hoofd van de tafel (Toer, 2008, p.28). Deze plek staat symbool voor het gezinshoofd; traditioneel de man. Wanneer Herman Mellema Minke beledigt, roept de ze het volgende naar hem: ‘Een gekke Europeaan is hetzelfde als een gekke inlander’, spuwde Njai uit, nog steeds in het Nederlands. Uit haar vlamme ogen sprak haat en walging. ‘Je hebt in dit huis geen enkel recht van spreken. Je weet waar je kamer is.’ (Toer, 2008, p.45). In deze passage blijkt niet alleen dat Njai zeggenschap heeft in huis, maar wordt de man zelfs vernederd. Hij heeft geen recht van spreken in zijn eigen huis en wordt als een kind naar zijn kamer gestuurd. Hij wordt zelfs op hetzelfde niveau geplaatst als de inlander. Een njai onderdrukt hier de man. Met het volgende citaat verantwoordt ze haar gedrag: ‘De Europeanen hebben me zelf geleerd zo op te treden, de Europeanen zelf, Minke.’(...) ‘Niet op school maar in het leven’ (toer, 2008, p.46.). Njai gebruikt haar ervaring met het kolonialisme als lessen. De behandeling die ze kreeg van de Europeanen past ze nu op de Europeanen zelf toe. De macht van de vrouw over de man hangt hier nauw samen met hun oost-westpositie. Ook tussen Robert en Annelies ligt een duidelijk machtsverschil. Robert noemt Annelies de njai van Minke, wat haar een lage status geeft. Dit terwijl het enige verschil tussen Annelies en Robert hun sekse is. Ze hebben dezelfde hoeveelheid Europees bloed.

In *Aarde der mensen* komt ook het verschil in klasse sterk naar voren. Minke is zelf een inlander, maar staat voor de wet hoger dan andere inlanders, omdat zijn vader regent is. Dit stelt hem in staat om onderwijs te volgen, terwijl dat normaal gesproken niet voor inlanders is bestemd. Hij gaat naar het HBS en zijn vader ziet graag dat Minke op een dag regent wordt. Zelf wil hij dit niet. Door zijn erkende onderwijs en adellijke status is Minke van een hogere klasse dan de intelligente Njai Ontosoroh, terwijl ze beiden inlanders zijn. Minke geeft zichzelf echter wel een ‘inlandse positie’, doordat hij de naam gebruikt die zijn docent hem heeft gegeven. ‘Minke’ staat hier voor aap (monkey). Hoewel hij dus van adellijke afkomst is, kiest hij ervoor zich voor te stellen met een discriminerende naam die hem is toegewezen. Hier zien we in terug dat status te maken heeft met afkomst en niet met intelligentie of macht. Njai kan in haar eentje een volledige onderneming runnen, heeft een

groot en belangrijk bedrijf en is zeer intelligent, maar blijft onderaan de sociale ladder staan. Herman Mellema laat zich amper zien in het bedrijf, maar heeft nog steeds alle macht. Door de erkenning van de kinderen verkrijgen zij eveneens een hogere status. Robert aast dan ook op het bedrijf bij de erfenis, aangezien Njai Ontosoroh, die niet getrouwd is met Herman Mellema, nergens aanspraak op maakt. Annelies blijft zichzelf als inlandse beschouwen, omdat Njai Ontosoroh haar, volgens Dokter Marinet, heeft opgevoed tot een ‘afspiegeling van haar eigen persoonlijkheid’ (Toer, 2008, p.267). Dit ervaart de dokter als een grote fout in de opvoeding. Njai haalt Annelies dan ook van school, waardoor ze geen gebruik kan maken van haar rechten als (hogerstaande) Indo en opgevoed wordt als inlandse. Op het moment dat Herman Mellema overlijdt, verschijnt zijn Nederlandse zoon, Maurits, op het toneel. Hij eist Annelies en zijn deel van de onderneming op. Door de kinderen te laten erkennen voor de wet, verloor Njai Ontosoroh alle rechten over hen. Deze zoon staat, ook al heeft hij niets te maken met zijn vader, voor de wet nog steeds boven de Indo-zoon Robert.

Uit bovenstaande analyse blijkt dat de njai in het algemeen wordt gekenmerkt door alles wat Njai Ontosoroh in de eerste instantie niet is. Directe uitspraken over het njai-bestaan laten zien dat njais een slaafs en ondergeschikt leven leiden. Hoewel Njai Ontosoroh niet als ondergeschikt overkomt in de roman, krijgt ook zij deze positie toegewezen. Njai wordt continu tegenover haar opposities geplaatst. Ze wordt als inlander tegenover Europeanen geplaatst, als vrouw tegenover de man en als iemand van lage komaf tegenover mensen met een hogere status. Op het eerste gezicht wordt ze door deze opposities als machtig gedefinieerd. Doordat de westerse man niets doet, heeft de inlandse vrouw de macht op de onderneming. Ook zagen we in de analyse dat ze als vrouw de macht had over de man en ook al heeft Njai nooit scholing gekregen, ze is intelligenter dan de overige personages.

Aan het einde van de roman worden deze opposities in één keer onderuit gehaald met de komst van Maurits. Opnieuw wordt Njai Ontosoroh gedefinieerd door opposities, maar vanuit een andere hoek. Maurits eist alles op wat Njai Ontosoroh heeft opgebouwd en lief heeft. Hij heeft als Nederlander meer macht over haar eigen bezit dan zijzelf. Hij heeft zelfs meer macht over haar bloedeigen kinderen. Door de komst van Maurits, die bij zijn geboorte al meer rechten had dan Njai Ontosoroh ooit zou kunnen verkrijgen, wordt ze in een klap onderschikt verklaard aan de westerse man. Juist doordat Njai in eerste instantie als intelligent en ondernemend werd omschreven, komt de onderdrukking van het Oosten door het Westen sterk naar voren. Haar eigen macht benadrukt haar machteloosheid. Hoe goed haar eigen leven ook was opgebouwd en hoe onafhankelijk ze ook is geweest, haar positie zou nooit

eigen bezit en macht toelaten. Njai is de enige in de roman die haar machteloze positie herkent. Dit is terug te zien in haar zelfdefinitie van slaaf, maar ook haar naam speelt een grote rol. Ze gebruik in plaats van haar eigen naam 'Njai'. Door zich hiermee aan te laten spreken, laat ze zien dat ze helemaal niet zo onafhankelijk is als ze lijkt. Doordat Njai zo ontwikkeld en intelligent wordt neergezet, krijgt haar kritiek op de koloniale situatie overigens meer kracht. Hoewel ze inlands is, is ze een Europees denkende die kritiek uit.

4. Vergelijkende analyse

De voorgaande analyses laten zien dat de njais in *Rubber* en *Aarde der mensen* enorm van elkaar verschillen. Op het gebied van representatie zijn er echter ook een aantal overeenkomsten. In dit hoofdstuk zal ik de twee analyses met elkaar vergelijken en aangeven op welke manier deze verschillen bijdragen aan de representatie.

Wat is het effect van de stem?

Op het eerste gezicht is het opvallendste verschil de grootte van de rol van de njai. De njais in *Rubber* hebben een erg kleine rol in verhouding met Njai Ontosoroh, die één van de hoofdrollen vertolkt in *Aarde der mensen*. Deze rolverdeling is ook terug te zien in de vertelsituatie en focalisatie. In *Rubber* hebben de njais erg weinig tekst en ligt de focalisatie altijd bij een westers personage. Daarnaast wordt er in de roman erg veel gebruik gemaakt van de vrije indirecte rede, waardoor de verteller continu vat heeft op de tekst. De verteller staat boven het verhaal, waardoor hij het woord kan afstaan aan (westerse) personages. De focalisatie en de vertelsituatie zorgen voor een zeer gekleurde weergave van het verhaal. De lezer krijgt nooit het verhaal te zien door de ogen van een oosters personage en hoewel de verteller het woord af en toe afstaat, kan hij voortdurend invloed uitoefenen op de tekst. Doordat de njais weinig tekst hebben en we niet over hun schouders mee kunnen kijken, worden ze als minder belangrijk ervaren dan de westerse personages die dit voorrecht wel hebben. Het is hierdoor erg moeilijk voor de lezer zich te identificeren met de njai. Bij deze vergelijking is het belangrijk om de achtergrond van de boeken in het achterhoofd te houden. De afkomst van de schrijvers verklaart mede het vertelperspectief. Lulofs, een Nederlandse, vertelt het verhaal vanuit de Nederlanders en Toer, een Indonesiër, vertelt het verhaal vanuit de Indiërs.

In *Aarde der mensen* is de verteller zelf een onderdeel van het verhaal, waardoor hij in eerst instantie geen volledig overzicht heeft. Toch worden gesprekken tussen hem en Njai in de directe rede weergegeven, waardoor we letterlijk de woorden van Njai te horen krijgen. Daarnaast heeft Njai ook een focaliserende rol, doordat Minke (de verteller) haar aan het woord laat door middel van ingebedde focalisatie. Aan haar dochter vertelt ze een verhaal, dat Minke op papier zet. Minke staat zijn vertellerspositie gedeeltelijk af aan Njai. Doordat de verteller zich niet mengt in de woorden van Njai, levert dit een minder gekleurde weergave op. Het zijn dan ook niet alleen oosterse personages die aan het woord komen, maar ook

westerse personages komen in contact met Njai. Deze westerse personages worden echter wel gebruikt om de denkbeelden van Njai beter naar voren te laten komen en zijn minder vertegenwoordigd dan de inlandse personages. We zagen in de analyse dat de relevantie van personages terug te vinden is in de vertelsituatie. Waar Njai in haar verhaal 'ik' wordt en haar eigen woorden worden weergegeven, is Robert een 'hij' en wordt zijn verhaal gereconstrueerd door middel van getuigenverklaringen. De waarheid hierachter kunnen we als lezer niet weten. Het verhaal lijkt minder gekleurd, doordat de verteller andere personages aan het woord laat, maar geheel democratisch is het niet. Op vertelniveau neemt Njai Ontosoroh dus geen ondergeschikte positie in. Ze is veel aan het woord en haar denkbeelden en visies komen én het meest naar voren én, misschien nog wel belangrijker, beïnvloeden de verteller. Zij is degene die Minke leert over de machtsverschillen binnen de kolonie.

De vertelsituatie van *Rubber* plaatst de njais al direct in een ondergeschikte positie. Ze krijgen in het verhaal geen stem, wat hun onder de overige personages plaatst, die wel focaliseren of spreken. Njai Ontosoroh krijgt in *Aarde der mensen* wel een stem en het is juist deze stem, die haar ondergeschikt maakt aan de overige personages. Alle personages benadrukken het vrije karakter van Njai, maar zichzelf laat zien dat ze helemaal niet vrij is. Doordat Njai Ontosoroh kan spreken, krijgt ze een meer ondergeschikte positie dan wanneer ze slechts omschreven zou worden door de verteller.

De ideale, onderdanige, vrouw

In beide romans zagen we dat de njais een introductie krijgen. In *Rubber* worden de njais omschreven in de gedachten van hun heren. Bij alle drie de introducties worden de njais neergezet als ideale vrouwen. Het ideale wordt gelijkgesteld met het onderdanige karakter. Zoals we zagen in een citaat van John:

Hoe ordelijk en zindelijk en economisch was Kiku San. Hoe had ze bedienden getraind en gedrild! (...) Ze was de ideale vrouw. De altijd onderdanige, bereidwillige, plichtsgetrouwe, devote vrouw. Ze had maar één doel: hem en alles wat hem hoorde verzorgen met een toewijding, die een Westerling bijna onbegrijpelijk is. (Lulofs, 1992, p.50)

Het ideale aan deze njais is dus het gegeven dat ze onderdanig en devoot zijn en, belangrijker, de man boven alles plaatsen. Hun hele leven draait om het behagen van de man.

In *Aarde der mensen* wordt Njai Ontosoroh geïntroduceerd door Minke, die hun eerste ontmoeting beschrijft. Hoewel Minke verbaasd is over de kennis en het karakter van Njai Ontosoroh, wordt ook zij afgeschilderd als een ideale vrouw. In tegenstelling tot *Rubber* komt dit ideale juist voort uit het vrije karakter van de njai. Njai Ontosoroh plaatst haar man niet boven alles, komt zeer Europees over en heeft de macht binnen het huis en de onderneming. Over haar zegt Minke: ‘Ieder kind heeft een verstandige en gezaghebbende moeder als Njai nodig (...)’ (Toer, 1980, p.63). Toch stelde ik in het vorige hoofdstuk dat ook Njai Ontosoroh een ondergeschikte positie innam. Hoe kunnen alle njais als ideale vrouwen worden beschreven, maar toch een ondergeschikte rol hebben? Dit heeft alles te maken met het definiëren van positie van de njai, door middel van binaire opposities.

In *Rubber* zagen we dat de njais voortdurend werden afgezet tegen de westerse vrouw. De mannen spreken continu kwaad over de westerse vrouw, waar ze de njai verheerlijken. Hierdoor definiëren de vrouwen elkaar. Doordat de njai als devoot en plichtsgetrouw wordt gezien, wordt het vrije karakter van de ‘lastige’ westerse vrouwen benadrukt. Het zijn dus niet alleen de westerse vrouwen die de oosterse vrouwen definiëren, maar het werkt ook andersom: in een binaire oppositie definiëren de tegenpolen elkaar. De oppositie oost-west is belangrijk, omdat het geen willekeurige vrouwen zijn waarvan de njais worden afgescheiden. In het karakter van deze ‘vrije’ vrouwen ligt dan ook precies de kern van de ondergeschiktheid van de njai. Zoals ik aan het einde van het eerste hoofdstuk concludeerde, is de njai juist de ideale vrouw, omdat ze ondergeschikt is en niet het vrije leven van de westerse vrouw leeft.

Waar de njais in *Rubber* worden afgezet tegenover de westerse vrouw, zijn het in *Aarde der mensen* voornamelijk de westerse mannen die Njai definiëren. Daarnaast plaatst Njai zichzelf in een ondergeschikte positie. Gedurende de hele roman zegt Njai Ontosoroh zelf dat ze een slaaf is en nooit meer dan dat zal worden. Toch wordt ze als vrij en machtig gekarakteriseerd. Aan het einde van de roman krijgt Njai gelijk over haar positie. Hoe machtig ze ook leek, een westerse man pakt alles, inclusief haar kinderen, van haar af. Dit kan hij doen doordat hij een westerse man is en dus altijd meer rechten zal hebben dan Njai Ontosoroh. Ook Herman Mellema had de macht over Njai, ondanks het feit dat hij nooit aanwezig was. Hoewel ze dus continu door haar omgeving en daden werd gekarakteriseerd als onafhankelijke vrouw, laat de westerse man aan het einde van de roman de ware positie van Njai zien. Deze ware positie werd al vaker getoond in het boek, wanneer definities van een ‘njai’ werden aangehaald en wanneer Minke zijn verbazing uitte over de situatie en de

positie van de njai. Die verbazing laat zien dat de positie van Njai Ontosoroh alles behalve normaal is.

Concluderend

Deze vergelijking toont dat in beide werken de njai als ondergeschikt personage naar voren komt. Belangrijker is echter dat de analyses laten zien dat dezelfde ideologie op twee totaal verschillende manieren tot stand kan komen. Zo zien we bij *Rubber* dat deze representatie de tekst insluit, waar het in *Aarde der mensen* op een directe manier wordt weergegeven. In *Rubber* hangt de ondergeschiktheid van de njai samen met de mate waarin ze in het verhaal spreekt. In *Aarde der mensen* wordt juist veel aandacht besteed aan het uitdragen van de visie van de njai, waardoor ze zichzelf definieert. *Rubber* is geschreven vanuit de kolonisator en *Aarde der mensen* vanuit de gekoloniseerde. In beide werken hangt de representatie van de njai echter samen met binaire opposities. Hoewel de njais geïntroduceerd worden als personage, zijn het de binaire opposities die de njais definiëren. De njais worden op zo'n manier gespiegeld aan datgene wat ze niet zijn, dat hierdoor de representatie tot stand komt. Ook de vertelinstantie speelt een grote rol bij het uitdragen van een visie. Het is erg bijzonder om te zien dat, hoewel de njais op een totaal verschillende manier worden neergezet in de romans, de representatie door middel van dezelfde onderzoeksaspecten zichtbaar gemaakt kunnen worden.

5. Besluit

Dit onderzoek laat zien dat tekstanalyse de totstandkoming van een ideologie binnen een tekst zichtbaar kan maken. Meer specifiek toont het hoe de representatie van de njai tot stand komt in *Rubber* en *Aarde der mensen*. Bij *Rubber* speelt de focalisatie en het gebruik van de vrije indirecte rede een grote rol bij de weergave van de positie van de njai. De ondergeschiktheid van haar spreken staat gelijk aan haar ondergeschiktheid in de maatschappij. Ook de analyse van binaire opposities zegt ons meer over de ideologie binnen de roman. Binnen gender, etniciteit en klasse zijn opposities aan te wijzen die continu met elkaar interacteren en daardoor groepen in relatie tot elkaar definiëren. De representatie van de njai komt in *Rubber* grotendeels tot stand door deze opposities. In *Aarde der mensen* komt de kracht van binaire opposities ook naar voren, maar in deze roman krijgt Njai wel een grote focaliserende rol. Hierdoor kan de Njai Ontosoroh haar denkbeelden uitdragen en plaatst zij zichzelf tegenover andere groepen.

De analyse van *Rubber* bevestigt het idee van Maaïke Meijer (1996) dat de koloniale ‘ander’ vaak wordt onderdrukt in de vertelsituatie, waardoor zijn kant van het verhaal niet naar voren komt. *Aarde der mensen* spreekt dit tegen, doordat Njai Ontosoroh ondanks haar grote focaliserende rol in het verhaal wordt onderdrukt. Het zijn de binaire opposities die Njai Ontosoroh ondergeschikt maken in de roman. Dit sluit aan bij het idee van Spivak (1985) dat gender altijd bekeken moet worden in relatie tot etniciteit en klasse. Dit zien we overigens in beide romans terug. Zowel bij *Rubber* als bij *Aarde der mensen* draaien de opposities nooit slechts om gender, etniciteit of klasse, maar is het hun continue interactie die bijdraagt aan de definiëring van de njai.

Zoals Pattynama voorspelde laat de analyse van deze twee werken ons meer zien over de verhoudingen tussen verschillende bevolkingsgroepen dan over de njai zelf (Pattynama, 2001, p.139). Voor een vervolgonderzoek is het dan ook interessant om verder te gaan met deze wrijving binnen de bevolkingsgroepen.

Ook zijn er nog veel onderzoeksmogelijkheden voor *Aarde der mensen* zelf. De roman is in Nederland nog weinig geanalyseerd, terwijl het een rijke roman is die voor veel opschudding heeft gezorgd in het postkoloniale milieu. Het is belangrijk om te realiseren dat *Aarde der mensen* maar één deel is van de *Buru-tetralogie*. Mijn analyse baseert zich maar op een klein gedeelte van het verhaal van Njai Ontosoroh, waardoor ik niet kan behandelen wat deze ontwikkelingen (het verliezen van de rechtszaak en daarmee haar dochter) voor haar

betekenen in de verdere loop van het verhaal en of ze in de overige drie romans ook een centrale plaats inneemt in de roman.

Door middel van dit onderzoek heb ik proberen te schetsen welke kracht een ideologie - onbewust - kan hebben op de lezer. In de inleiding gaf ik aan mij te verbazen over het feit dat een njai, waar zoveel positiefs over werd gezegd, in mijn ogen nog steeds een ondergeschikte positie verkrijgt. Mijn analyse laat zien dat deze kracht dieper zit dan de verhaallaag zelf. Verschillende tekstuele elementen dragen bij aan de weergave, en tegelijkertijd ook de kleuring, van een verhaal. De verteller neemt je mee in zijn verhaal en probeer daar maar eens niet in mee te gaan.

Literatuur

Baay, R. (2008). *De njai: Het concubinaat in Nederlands-Indië*. Amsterdam: Athenaeum - Polak & Van Genneep.

Bal, M. (1980). *De theorie van vertellen en verhalen: Inleiding in de narratologie*. Muiderberg: Coutinho.

Bertens, H. (2008). *Literary Theory: The basics*. Abingdon: Routledge.

Brillenburg Wurth, K., & Rigney, A. (Red.). (2008). *Het leven van teksten: Een inleiding tot de literatuurwetenschap*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Genette, G. (1980). *Narrative Discourse*. Oxford: Basil Blackwell.

Herman, L., & Vervaeck, B. (2009). *Vertelduivels: Handboek verhaalanalyse*. Nijmegen: Uitgeverij Vantilt.

Lulofs, M. H. (1992). *Rubber*. Schoorl: Uitgeverij Conserve. (Oorspr. 1931)

Meijer, M. (2006). *In tekst gevat: Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Pattynama, P. (2011). De revival van de njai-figuur. *Indische Letteren*, (26), 128-143.

Pollman, T. (1986). Bruidstraantjes: de koloniale roman, de njai en de apartheid. *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, (7), 98-125, 196.

Said, E. W. (1987). *Orientalism*. Londen: Routledge & Kegan Paul Ltd.

Said, E. W. (1994). *Cultuur en Imperialisme*. Amsterdam: Uitgeverij Atlas.

Spivak, G.C. (1985). Three woman's texts and a critique of imperialism. *Critical Inquiry*, 12 (1), 243-261.

Toer, P. A. (2008). *Aarde der mensen*. Breda: De Geus. (Oorspr. 1980)